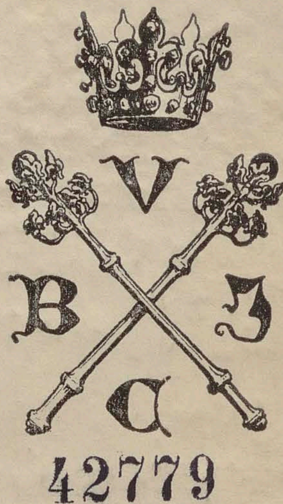
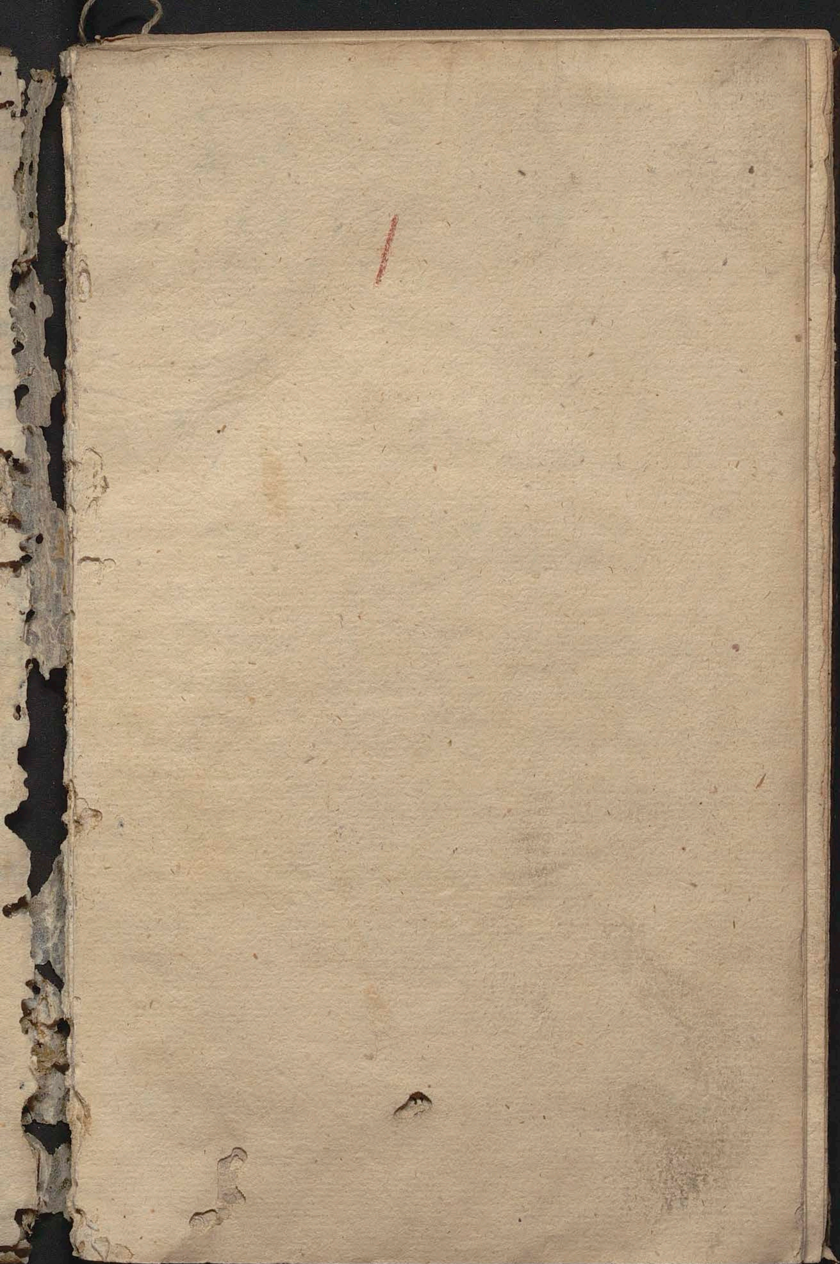

V
B J
C
42779

TRAKTAT
O OSPIE
W KTORYM

Znaiomość tey choroby, obſerwacye y ſpoſob leczenia według zdania Náyſławnieyſzych Dawnych, y Teraźnieyſzych Doktorow, opiſuie ſię

WYDANY
PRZEZ

JMći Pana GODSWILER DOKTORA Filozofij y Medicyny, KONSYLIARZA J. K. Mći

8 Jun. A. D. 1758.

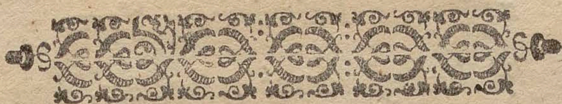
Roku MD CC LVIII.

w WARSZAWIE
w Drukarni J. K. Mći y Rzeczypoſpolitey
XX. *Scholarum Piarum.*

Ná Starożytne Ozdoby Prześwietnego DOMU MNISZCHOW.

Siedem Pior MNISZCHOW herbowne zaſzczyty
Daią dwoch rzeczy dowod znakomity. (cze,
Struś kruſzcze trawi; MNISZCHOW męſtwo, mie-
Tępi przećiwne Oyczyznie, y śiecze,
Piora zaś oney zapiſuią hoynie
Dodawać rady w pokoiu y woynie.

JASNIE WIELMOZNEMU JMći PANU MNISZCHOWI

MARSZAŁKOWI Nádwornemu Koronnemu, GENERAŁOWI Wielko-Polſkiemu, Káwalerowi Orderow Orła Białego y S. JĘDRZEJA, &c. &c.

JASNIE WIELMOZNY Mći DOBRODZIEJU.

ZE *poważam ſię mały ten Traktat wyſokim* J. WW. Mći Pá-

na

na *zaszczyćić* Imieniem, *y Jemu go z głębokim ofiarować respektem, dwie mię partykularne determinowały przyczyny. Pierwsza; iż wiem dobrze o wielkim Jego niemniey ku pożytecznym náukom, iáko y do uczonych przywiązaniu. Druga: ábym Pańską wsparty był* Protekcyą, *ktory w tey Dyssertacyi szukam honoru służenia* publico. *Y to rozumienie moie, spodziewam się, że w wysokim* J. WW. JMći Pána Dobrodzieja *rozsądku znaydzie kredyt, ktory iáko Wielki Minister raczysz tym łáskawe oświadczać serce, ktorzy chęć maią,*

ią, nie ſobie ále powßechnemu pożytkować dobru. Jákoż, ta ſama J. WW. Pana *przyiemność y dobroć wielką pobudką będzie, ktorąby biegli w náukach w pozne zaßczycali wieki. Bo co należy do wyſokich innych Jego pochwał, te ſą przez ſię widocznieyße, niż gdyby ie kto naywybornieyßą mogł wyraźić wymową. Zácność urodzenia, honor zkolligowanych Familiy, Cnot wſpaniałość, obßerność zaſług, wziętość w Rzeczypoſpolitey, reſpekt u Majeſtatu, publicznych godne piaſtowanie Urzędow, y inne tym podobne prerogatywy,*

wy, Domowi MNISZCHOW *dziedziczne, komuż nie ſą wiadome? Ja ktory ſzczupłą tę Praktyki moiey pracę w ręce Pańſkie zkładam, nie wątpię bynaymniey, że ten upominek zá znák powinney rekognicyi y dalſzego do uſług przywiązania łáſkawie tłomaczyć zechceſz, iáko od tego, ktory ieſtem*

JASNIE WIELMOZNEGO

WMći PANA DOBRODZIEJA.

unizonym ſługą,

Author Operis.

Do Czytelnika.

KOndycya ludzka zda ſię bydź bárdzo nieſzczęśliwa, kiedy z dziecinnych náwet lát rożnym podpadać muśi defektom, á w odmianie wieku odmienne y nieźliczone ćierpi choroby, y ktore ieſzcze dla differencyi temperamentu coraz odmienn nieyſze ſię ſtaią. Jednę tylko z tych chorob to ieſt Oſpę zá máteryą tey Xiążeczki biorę, ktora iák daley z obaczemy, wielkie ma odmiany; z przyczyny zaś tey obrałem te máteryą nád inne: że tu w Polſzcze wiele ludźi tę chorobę zá rzecz poſpolitą, y wagi małey poczytuią, ktora wcale w wielkich u nás znáyduie ſię konſyderacyach, y iák Hiſtorya pokaże, że od wiekow dáwnych z náleżytą pilnością obſerwowali tey Scyencyi

ludźie

ludzie, tu zaś bez konſyderacyi temperamentu, wieku, konſtytucyi, aury y innych okoliczności, czyli to z rády ludźi nieumięietnych, ktoremi Polſka napełniona, y ktorych ſię ślepo poſpolići chwytaią, ſpodziewaiąc ſię od nich pomocy, czyli też właſną rádą ſwoią oddaleni będąc od Miaſt wielkich tylo tyśięcy dzieći y ſtárſzych w rok ieden gubią. Dla tych więc ludźi ubogich y oddalonych od umieiętnych, zá rzecz pożyteczną tę chorobę opiſać umyśliłem, y z obſerwacyi moich właſnych w cudzych y tuteyſzych krajach, iáko y z rożnych Authorow wybor krotki exponuię, unikaiąc terminow dla Czytelnika záwiłych (ktorych iednak wyrzucić nie mogłem tym partykularną każdego wyrażam ſignifikacyą) y ile możnośći moiey, ſłowy polſkiemi dla łátwieyſzego zrozumienia opiſałem. Z tą intencyą

ażeby

ażeby ubodzy ſami ſobie poradzić umieli, lekárſtwa dáwać wiedzieli, y ażeby zábiec deſolacyi, ktorą dość często ta czyni choroba. W tey mierze iák tey choroby opiſanie wykładam, ſpodziewam ſię, że ta Xiążeczka rożnym może przyſtoić oſobom. Jednák że od pryncypalney nie oddalam ſię rácyi, że dla ubogich, mniey w ſytuacyi będących, aniżeli dla bogatych, ktorzy łátwieyſzy do poratowania ſię maią ſpoſob. Ludzkość obliguie, ażeby im dopomoc, ile bydź może ich niezdolności, więc tedy dla nich y dla ludźi miłośiernych (ktorzy nie maiąc wiadomości potrzebnych, á chcą im dopomagać) iáko y dla tych, ktorzy niedoſkonali będąc y náymnieyſzey nie maiąc Theoryi Medycyny, przećie ſię ośmielaią słowy kſztałtnemi á przeto oſzukanemi, doſkonałemi ſię czynić, y przeto choremu bárdziey ſzkodzić zá miaſt pomocy.

Pier-

Pierwſza część tey Xiążeczki, Oſpy záwiera Hiſtoryą, ktora wnośić będzie znaiomość choroby, pulſu y *Criſes*, potym inſtrukcye kuracyi. Daley idę, co ſię tycze generalnie krwie puſzczenia, Wezykatoriow, laxacyi y żyćia reguły. Mogę upewnić, że dla ſkutku pożądanego, coby tylko do attencyi doſkonałey náleżało, nic nie opuściłem, á przynaymniey chorzy od Miaſt wielkich oddaleni będąc iáko y ći ktorzy ſię ich niegodziwie kurować podeymuią, znáydą dla śiebie informacyą, co czynić maią w pierwſzych dniach ſłabości, poki àlbo ſprowadzeni do Miaſta nie będą, álbo poki Doktora mieć nie mogą, ktoryby im dał rádę y ſukkurs doſkonały.

O OSPIE

O OSPIE.

Historye náydawnieyſze czynią nam wiadomość, że Oſpa zá pánowania Ceſarza *Omar* Sukceſſora Machometa náyprzod w Egypćie znáydowała ſię; á ponieważ Grecy w cale ią ná ten czas ieſzcze nie znali, więc od Arabow do Egiptu ta przenieśiona bydź muśiała. Ci álbowiem pierwśi ſą, ktorzy o niey piſali, Rhaſes Arab w Xiędze ſwoiey o powietrzu pokazuie nam bárdzo dobrze, co oni o Oſpie rozumieli, álbowiem iey rożność między dyſkretną y wzlewaiącą ſię náleżyćie im była wiadoma, iáko y iey regularność. Y lubo Arabowie náypierwey o Oſpie piſali, to iednak nie probuię, ażeby u nich ta choroba początek ſwoy wźięła, ieſt wiele podobieńſtwa, że Arabowie ſami z głębſzych krajow Orientalnych nábyć ią muśieli, ponieważ náydawnieyśi Authorowie żadney nam nie czy-

n'ą relacyi, ażeby ta choroba zá ich czasow miała bydź nowa. Machometanowie gdy coraz bárdziey wiarę swoią y Państwo rozszerzali, rázem y Ospę bárdziey rozkorzenili w mieysca, gdzie ludzie, ktorych pod moc swoię podbili, wcale ią nie znali; y ta choroba nietylko w Egipcie pokazała się, ále wnet y w Syryi, Palestynie, Persyi, y ták powoli y w nádmorskich krajach Azyi, w Afryce daley panować záczęła, á potym y do Europy przez Hyszpanow, gdy Amerykę wynaleźli, przenieśiona, tę wcale záraźiła. Ta choroba ták extraordynaryina w swoich przypadkach, ták regularna przez wszystek czas swoy, od tyle wiekow panuiąc, náymnieyszey do dziś dnia nie utraćiła śiły, ták dalece, że generalnie wszyscy iey podlegli znayduiemy się, lubo niektore Historye upewniaią nas, że dodziś dnia ieszcze znáyduią się mieysca, ktore tą chorobą nie są zárażone y w ktorych ludzie wcale ią nie znaią. Ospa częściey y bárdziey panuie podczas wiosny aniżeli podczas ieśieni, á osobliwie kiedy źima była ćiepła álbo láto wilgotne z deszczem ustawicznym. Dźieći y starśi częściey iey są podlegli; stárzy ludzie zrzádka zárażaią się, chyba że Aura iest bardzo záraźliwa. Ludzie otyli, ktorych ćiało iest miętkie, y ktorzy humorami nápełnieni, ktorzy częsty excess w używaniu wina czynili, álbo ktorzy się bárdzo przyzwyczaili do zbytecznego używania mleka, prędzey się tą chorobą zárażaią, niż drudzy :
ále

ále ći ktorzy náturalnie konſtytucyi ſą ſuchey y żołći wiele maią, bárdziey ſą pod'egli Oſpie z wiolencyą y złey.

Wpráwdzie niewidźiemy nigdy lepiey wáryacye,ktore rożność konſtytucyi ćiáła náſzego wnośi,w żadney chorobie iák w oſpie, álbowiem náprzod kiedy ta choroba znáyduię ſię w oſobie konſtytucyi mocney krwie wiele maiącey y grubey, nátenczas gorączka ordynaryinie z wiolencyą y z zápaleniem wielkim pokazuie ſię, przy ktorey płuca, mozg, pierśi, czaſem y inne częśći mocno ſą zápaloue Krew ktora ſię puſzcza choremu gruba y zápalona ieſt, nátenczas krwie puſzczenie y kilka rázy potrzebne, chyba by kto opponuiąc ſię iey chorego chćiał oczywiſtey poddać śmierći, przez zápalenie mozgu y krwie w płucach zápaloney. Puls nátenczas ieſt częſty,pełny, y twárdy, reſpiracya ogniſta, krotka y ćiężka; Ogień wewnętrzny nieźmierny; Uryna mocno kolorowáná álbo czerwona, pragnienie wielkie, ięzyk ſuchy, bol głowy, w plecach, y w krzyżu ćiężki. Przy tákowych cyrkumſtancyach znayduiących ſię krwie puſzczenie ieſt pilne, y nietylko tu w tey chorobie, ále y w powietrzu ſamym, iáko y w innych iákichkolwiek chorobach, zábiegaiąc niebeſpieczeńſtwu, ktore krew zápaloną przynośi, y nie uważaiąc ná kontagią czyli zárazę Aury.

Nie aprobuiemy iednák krwie puſzczenia w kazdym rodzaiu Oſpy, álbowiem po drugie w

tey chorobie może bydź gorączka wolna podobna do gorączki długiey, w ktorey puls mały, iednák częſty, raz biiąc mocno,drugi ráz wolno, twárz blada y mizerna, uryna biała y wodniſta bez kokcyi, ogień wewnętrzny niewielki, ciężkość głowy uſtawiczna, przy ktorych nauzye, nieſpokoyności y ſłabości znáyduią ſię. Obſerwuią ią częſto tákowe przypádki trwaiące przez śiedm álbo ośm dni, z ktorych potym Oſpa złego kárakteru ſtaie ſię; gdyż kroſty iey będą blade, płaſkie, humor w nich ſurowy; y ktore nie podnoſzą ſię nigdy áni doyrzewaią, ále y owſzem zoſtaią płaſkie,miętkie, álbo ziednoczone iedna kroſta z drugą nápełnione humorem wodniſtym, y trwaiące ták aż do końca. A ná twárzy zaś z bladych odmieniaią ſię w czarne, czyniąc ſkurę ſuchą, ták dalece,że choćby y doſyć długo w tákowey ſytuacyi żył chory, záwſze iednák koniec iego nieſzczęśliwy.

Potrzećie. Przy Oſpie czaſem znayduie ſię gorączka maligna, petoćie, w ktorey krew wcale ſię dyſſolwuie; wychodzą ná twarzy y wſzędzie plamy brunatne czarniawe, przypádaią do nich Hæmorrhagiæ, (*a*) potym kroſty

ſtaią

(*a*) *Hæmorrhagia* znaczy krwie gubienie iakieykolkolwiek części ciała naſzego pochodzące z żyły otwartey rozdartey álbo materyą wrzodu oſtrą przeżartey.

ſtaią ſię czarne z gangreną, (*b*) y częſto krwiſte po erupcyi, (*c*) lubo Oſpa ieſt niegęſta y dyſkretna. Widziemy tedy tu trzy odmienne gorączki pochodzące z iednego rodzaiu Oſpy, ták dálece że w kuracyi nie tylko na gorączkę wzgląd mieć potrzeba ále y ná náturę zárazy.

Nic tedy gorſzego nie ieſt, iáko gdy w Oſpach rożnego rodzaiu, bez differencyi ſię czyni kuracya ćiepła álbo źimna. Albowiem każda Oſpa partykularną dla śiebie potrzebuie kuracyą, y umieiętność náſza w tym náleży ażebyśmy wiedzieli dyſtyngwować tę, ktora bárdziey przyſtoi.

Choćiaſz że záraza Oſpy uczyni też ſamę chorobę, wiele iednák náleży, ażeby moc iey była záwſze taż ſama. Częſtokroć obſerwuiemy, że ta ſama záraza Oſpy w iednym Domu y w iedney Familij iedną czyni dyſkrętną y dobrą, drugę rozlewaiącą ſię. y złą. Jáko tákże podług wyznania ſławnych Praktykow, że dobrą Oſpę we złą ſię odmienić y ták przećiwnie złą w dobrą ſię przemienić widzieli. Oczywiśćie tedy pokazuie ſię, że Temperamenta

(*b*) *Gangrena* początek obumarłości w Częściach mieśiſtych, w ktorych nieczuyność, kolor powierzchowny do ołowiu podobny y odor trupi znayduie ſią. Kiedy zaś ta obumarłość iuż cała ieſt, nazywa ſię *ſphacellus*.

(*c*) *Eruptio* wychod plam álbo kroſt iakichkolwiek na wierzch. iáko Erupcya Odry, Oſpy. Fryzel, świerzbiączki *&c*.

ta (*d*) ludzkie odmienne będąc wielkie w chorobach czynią odmiany. Taż sama się znayduie y w innych okazyach, u niektorych ludźi naymnieysze rozdrapanie roziątrzaiącą sprawia ranę y ćiężko goiącą się. u drugich zaś náywiększa rána bez ćiężkości się goi. Wiele y innych cytowałbym obserwacyi, ktore codziennie w praktyce znayduiemy, náprzykład, zápalenie w iakiey części ćiała nászego pod Imieniem Inflammacyi (*e*) iedna się rezolwuie álbo do suppuracyi przychodzi u niektorych, druga zaś w gangrenę, w Tumor názywaiący się Scirrhus (*f*) álbo wcale w ráką się obroći u innych. Zára-

(*d*) *Temperamentum*. Komplexya czyli konstytucya ćiała nászego naturalna.

(*e*) *Inflammatio* generalnie się mowi, kiedy czerwoność y wpoł z bolem bez Tumoru w iákiey części znayduie się, á czasem y gorączka. Wewnętrzne iáko y powierzchowne części iednakowo podległe są teyże inflammacyi.

(*f*) *Scirrhus* Tumor twardy nieczuyny, ćiężki, ktory się formuie y czyni pomału w częściach, miętkich ćiała nászego ták wewnętrznych iáko y powierzchownych bez zápalenia y odmiany koloru naturalnego. *Scirrhus* wewnętrzny ordynaryinie się formuie w wątrobie, w śledzionie, w maćicy y innych częściach wewnętznych. Powierzchowny w glandulach *alias* częściach służących do sekrecyi humoru. Każdy pochodzi z limfy gęstey, grubey, kliowatey, ktora mocno ztwárdnieie.

Tumor generalnie się mowi wszelka elewacya przećiwko naturze, ktora się tylko ná iákiey części ćiała nászego pokaże.

Záraza Oſpy nie záwſze mocną ſprawuię gorączkę, lubo tę ſprawić może chorobę, miewaią dzieći iáko y ſtarśi Oſpę bez náymnieyſzey gorączki y indyſpozycyi. Materya Oſpy częſto infektuie ſkurę oſob, ktorzy ią iuż mieli, y uczyni nie máło kroſt podobnych oſpy ták trwaiących iáko y goiących ſię, á przećie bez naymnieyſzey gorączki. To przypada náyczęściey tym, ktorzy chorych w Oſpie leżących pilnuią, á náyprędzey tym, ktorych ſkura ſubtelna y delikatna ieſt. Záraza Oſpy tákowych ludźi nie infektuie wewnętrznie, ále ſzczegulnie powierzchownie, y krew bynáymniey tey zárazy nie partycypuie, raz ćierpiąc krew alteracyą Oſpy, iuż więcey do niey nie ieſt łátwa. Znáyduią ſię Temperamenta u ludźi, że chociaż ſami nigdy nie mieli Oſpę, obchodząc ſię z ludźmi w Oſpie leżącemi, łátwo iednák nie zárażaią ſię. Znałem dwoch ludźi w Paryżu będąc, ktorzy częſto maiąc okázye bywać w domach tą chorobą zárażonych, nigdy iednak iey nie doſtali, y náymnieyſzey nie mieli indyſpozycyi. Mamy y tu przykład z Jegomośći X. Wiśniowſkiego S. P. ktory w lećiech iuż 40. y kilka znáyduiący ſię, żadney do dziś dnia nie ćierpiał Oſpy, lubo częſto w domach tą chorobą infektowanych znáydował ſię. Co y z obſerwacyi Authorow wyczytałem, że wielu ludźi nie maiąc Oſpę, obawiali ſię, ażeby złey nie mieli, záczym chodzili do chorych w dobrey Oſpie

leżą-

leżących, áby od nich ią nábyli, żadnym iednák sposobem do tego przyiść nié mogli y nie nabyli iey, aż w kilka mieśięcy, álbo y w kilka lát. Materya Ospy w innokulacyi nie iednákowy uczyni Effekt ná wszystkich ludźiach, y nikt z nas niewątpi, że taż sama materya zárazy rożne czyni Ospy y gorączki w rożnych ludźiach. Więc oczywista rzecz iest, że przeszła dyspozycya krwie y humorow od niey dependuiących determinuie wielkość y kárakter Ospy. Nie iest to, ażeby záraza Ospy nie mogła bydź nátury dáleko mocnieyszey w ieden czas niż w drugi, y pod iedną konstytucyą Aury niż pod drugą, iák ordynaryinie obserwuie się: ále że ta sama differencya może bydź z dyspozycyi partykularney Aury, ktora wprowadźi w krew y ćiało nász e tákowy álbo tákowy kárakter, y ktora ie dysponuie do tey álbo inney gorączki. Wprawdzie widziemy to, że iedna dyspozycya Aury sprawia ćiała nász e do gorączek zápalonych, druga do gorączek długich y wolnych, do gorączek z remissyą (*g*) z intermissyą (*h*) &c., inne zaś do gorączek zgniłych, maligny, álbo z petoćiami. Kiedy tedy záraza Ospy kooperuie z tą álbo

inną

(*g*) *Remissio* mowi się w gorączce się kontynuiącey *alias* ustawiczney, kiedy ta ná czas iáki umnieyszy się cokolwiek.

(*h*) *Intermissio*, kiedy gorączka na czas iáki w cale ustanie aż do nowego paroxyzmu.

inną konſtyrucyą Aury, nieochybnie ſprawi ten álbo ten rodzay oſpy. W ſamey rzeczy często ſię widuią w Praktyce Oſpy nie gęſte y dyſkretne á iednak złe y złączone z gorączką upartą.

Ta záraza Oſpy będąc niewypowiedzianie ſubtelna, (ktorey nátury nikt z nas nie wie) w Aurze będąc błąkaiąca ſię przez iey zárazę właſną, czyli z ludźi oſpę maiących, wchodzi w nás przez pory, gębę, przez nos, w pluca, do żołądka, do kiſzek, á z nich przez żyły mleczne, w krew, y tam dopiero cyrkuluiąc z krwią przez nie iáki czas, podług dyſpozycyi iey ktorą znaydzie, rożnego ſprawia charakteru oſpę prędzey álbo poźniey.

Dwoiakiego rodzaju ráchuiemy Oſpy; iedną dyſkretną, drugą rozlewaiącą ſię, ktore iednák nie dyfferuią od śiebie eſſencyalnie, każda ſię poznaie przez znáki ſwe ordynaryine, ktore każdey ſą właſne.

Znaki Oſpy dyſkretney.

Oſpa dyſkretna deklaruie ſię ná kilka dni przed Erupcyą; 1*mo.* Przez źimno y trzęśienie ſię, po ktorych náſtępuie záraz. 2*do.* Ogień wewnętrzny wielki, 3*tio.* Bol głowy niezmierny y bole ćiężkie w plecach; 4*to.* Wymioty, 5*to.* Poty obfite w ſtárſzych ludziach, 6*to.* Bole wielkie w dołku pod ſercem, kiedy ſię ręką przyćiśnie, 7*mo.* Oſpałość y nieczuyność w ſobie, to oſobliwie znayduię ſię w dzieciach,

á cza-

á czaſem y konwulſye, ktore ieżeli iuż po wyiściu zębow náſtępuią, opowiadaią záwſze Oſpę przyſzłą; y w prawdzie Erupcya, ktora ſię pokazuie w kilka godzinach ztwierdza prognoſtyk, ále to pewna, że Oſpa nátenczas ieſt Dyſkretna y dobra á nie rozlewaiąca ſię (i) Oſpa dyſkretna pokazuie ſię czwartego dnia ordynaryinie, ráchuiąc od dnia, ktorego chory záchorował, czaſem poźniey ále rzádko prędzey; y náten czas wſzyſtkie znáki umnieyſzaią ſię álbo w cale giną; ták dalece że chory czuie iákąś folgę, to ſię ieſzcze obſerwuie w tey Oſpie, że ſtarśi ludzie wſtrzymać ſię od potow nie mogą áby tylko cokolwiek okryći byli, ta zaś dyſpozycya do potow w nich trwa poty, aż kroſty doyzrzewać nie záczną, potym zaś ſame przez ſię uſtaią.

Erupcya kroſt ták ſię czyni; Náyprzod podnoſzą ſię kroſty małe czerwono blade, wielkości iák głowka u ſzpilki, ná twárzy, ná ſzyi, ná pierśiach y potym ná cáłym ćiele. Przez ten czas chory ćierpi bol gardła, ktory coraz większy ieſt, ile kroſty więkſze ſię ſtaią; te zaś codziennie więkſze ſię czyniąc y kończaſtſze, zápalaią mieyſca, gdzie ich niemaſz. Te zaś mieyſca ſtaią ſię czerwone około oſmego dnia y puchną tákże w proporcyi kroſt, co niemáły bol ſpráwuie; potym powieki puchną rozćiągaiąc ſię, iákoby pęcherz nádęty przezroczyſty

(i) Lydenkaim *Oper: Anniv: pag:* 132.

ſty, ktory widzieć choremu w cale przeſzkadza.

Po oſmym dniu kroſty ná twárzy z czerwonych y gładkich ſtaią ſię chropowate y białawe, potym żołte, (y to ieſt znák pierwſzy, ktory pokazuię ſuppuracyą) máterya ktora w nich znáyduie ſię, ieſt żołto brunatna podobna do miodu. Kiedy tedy kroſty ná twárzy ſą w ſupuracyi y ſychaią ſię, ná ten czas ich mieyſca ſą czerwoniawe, y kroſty ná rękach y innych częściach ćiała czynią ſię chropowate, ále nie ták bárdzo, y bielſze. Jedenáſtego dnia, twárz nie ieſt ták nápuchła, áni ták zápalona, á gdy iuż kroſty do náleżytey przyſzły wielkości y doyzrzałości, potym 14. álbo 15. dnia ſychaią ſię y odpadaią. Jednák kroſty ná rękach pomału doſtawaiąc ſię nie ſpadaią chyba w dzień álbo drugi po pierwſzych. Przez ten wſzyſtek czas choroby chorzy ordynaryinię ćierpią konſtypacyą, álbo gdy chodzą ná ſtolce dobrowolnie, to nie bardzo częſto trafia ſię w tey Oſpię dyſkretney.

Znaki Oſpy rozlewaiącey ſię.

W tey Oſpie rozlewaiącey iednákowe ſą znáki, co y wpierwſzey dyſkretney, ále z więkſzą wiolencyą, y przez co łátwo rozeznać można przed Erupcyą tę Oſpę od dyſkretney. Chory ćierpi więkſzą gorączkę, bol, náuzyę, wymioty; Oczy iego ſą czerwonawe łyſzczące ſię, przez liquor ſubtelny y ćiepły, ktorym ſą oblane; bolenie ſerca, pierśi oppreſſye mocne,

ſtarśi

ſtarśi ludzie mniey ſię pocą w tey Oſpie niż w pierwſzey, czaſem Diarrhea ich weźmie ná 1. dzień álbo dwa, w dyſkretney zaś nigdy: Dzieći zaś bárdziey ſą oſpali, często y ták mocno, iákoby w letargu byli, że ich aż ruſzać trzeba, ażeby nie ſpali, á czaſem y to nie pomoże. Te rodzay Oſpy ordynaryinie ſię pokázuie trzećiego dnia, czaſem prędzey, á ledwie kiedy poźniey, więcey álbowiem kroſt y gęściey ſię znayduie ieżeli prędzey. Poźniey zaś, ieżeli erupcya zátrzymana przez iáki bol wielki, y náten czas erupcya pokaże ſię czwartego álbo piątego dnia. Tákowe przypadki nie ſą ordynaryine: ále iednák obſerwuiemy, że Oſpa ná ten czas poźniey pokázuie ſię niż zwyczaynie zátrzymána będąc przez wiolencyą przypadkow, y indykuie náten czas Oſpę rozlewaiącą bárdzo niebeſpieczną.

W oſpie dyſkretney znáki czyli przypadki záraz po erupcyi giną: ále w tey y przez kilka dni dłużey po erupcyi gorączka y inne przypádki chorego niezmiernie męczą.

Ta oſpa pokazuie ſię ná początku czaſem iák roża, á czaſem iák odra, przez co ćiężko ieſt poznać oſpę rozlewaiącą zá pierwſzym ſpoyrzeniem, ále czas erupcyi ią wcale deklaruie, iáko y znáki wyżey opiſane.

Kiedy tedy choroba coraz więkſzą ſię ſtaie, kroſty oſobliwie ná twarzy nie podnoſzą ſię iák w oſpie dyſkretney, ále ſą złączone y pomieſzane iedna kroſta z drugą, ták dálece że

iákoby iedna błonka czerwona całą twárz pokrywáła, krora potym białą ſię czyni, mocno będąc przyroſła do twárzy, á mało co podnieśiona- Po oſmym dniu ta błonka formuie ſię po mału bárdziey chropowatą, palcem dotykaiąc ſię iey, y koloru brunatnego á nie żołtego iák w oſpie dyſkretney, y to ieſt czas czyli znák ſuppuracyi. Daley potym kroſty odpadaią około dwudzieſtego dnia, ieżeli Oſpa była z wiolencyą, te zaś kroſty ordynaryinie w tey oſpie wielkie po ſobie zoſtawuią znáki. To ieſzcze nam trzeba obſerwować, że czym bárdziey oſpa była mocna y z wiolencyą, tym bárdziey kroſty ſtaią ſię, brunatnieyſze, kiedy ſię doſtawaią y poźniey odpadaią; ieżeli zaś nie tak bardzo ſą złączone,y że ſą tylko mocno żołte, prędzey záwſze odpadaią od ćiała.

Niebeſpieczeńſtwo nie zdaie ſię bydź przez choyność kroſt ná ćiele, ále to ieſt pewne, kiedy ná twárzy zbytecznie wiele pokazuie ſię. Chory mniey ſię ma obawiać, kiedy kroſt ná twárzy mało, chociaſz że ná całym ćiele milionowe znáyduią ſię, y przez to ſądzić powinniśmy, iáki ieſt rodzay Oſpy. To ieſzcze obſerwuiemy w tey Oſpie rozlewaiącey, że kroſty ná rękach y nogach dáleko ſą ſzerſze, á niżeli ná innych częściach, y te mnieyſze ſię znayduią, ile do śrzodka ćiała zbliżaią ſię,

W tey oſpie rozlewaiącey oprocz pomienionych wyżey znákow, znáyduią ſię dwa, ktore tey Oſpie ſą właſne. Saliwacya u ſtárſzych, á

Diar-

Diarrhea u dźieći. Saliwacya u ſtárſzych záwſze ſię obſerwuie, y żaden chory bez niey bydź nie może; choćiaſz Lydenkaim (*k*) nás upewnia, że widział ſzczegulnie iednego w tey oſpie bez ſaliwacyi. Ewakuacya ktora ſię dzieie przez te ſaliwacyą ták ieſt potrzebna y zdrowa, iáko Erupcya álbo puchlina rąk.

Saliwacya záczyna ſię czaſem z Erupcyą kroſt, á czaſem w dzień álbo w drugi poźniey: humor ktory przez nią wychodźi ieſt przez iáki czas rzádki, choyny, łátwy do wyplućia. Ta ſaliwacya podobna ieſt do tey, ktorą Merkuryuſz ſprawia u francowatych, ále iednák nie ták bárdzo śmierdząca.

Około 11. dnia ślina czyni ſię gęſtſzą, y wychodzi z ćiężkością, chory ćierpi pragnienie y kaſzle piiąc, álbo wcale wydaie noſem, to copił; Saliwacya uſtaie ordynaryinie tegoż ſamego dnia: ále czaſem choć rzadko ſię trafi názad ſię wráca w dzień álbo w drugi potym, Puchlina twárzy tákże umnieyſza ſię iedenaſtego dnia: ále ręce puchną, álbo przynaymniey puchnąć powinny według ſprawiedliwey obſerwacyi Lydenkaima; álbowiem kiedy puchlina twárzy y rąk nie utrzymuie ſię y większą ná rękach nie ſtaie álbo wcale zginie, chory ordynaryinie iedenaſtego dnia umiera: gdyż oſmy dzień w oſpie dyſkretney y iedenaſty w oſpie rozlewaiącey, ráchuiąc záwſze od

(k) Lydenkaim *Oper: Annivers: pag:* 138.

od początku choroby, ſą dla chorych fatalne, álbowiem ći ktorzy umieraią w pierwſzey álbo w drugiey oſpie, giną poſpolićie w tych dniach náznaczonych.

Diarrhæa w dzień przychodzi poźniey niż ſaliwacya u ſtárſzych: ále w ktory tylko czas przyidzie, nie przeſtaie prędzey tylko rázem z oſpą, chyba że ią kto bez potrzeby zátrzyma. W tych obydwoch rodzajach Oſpy gorączka ieſt iák náymnieyſza od początku choroby aż do Erupcyi, potym umnieyſza ſię aż poki ſuppuracya nie zácznie, po ktorey zákończoney w cale przeſtaie.

Stárśi ludzie poſpolićie mocno ſię pocą w Oſpie dyſkretney, y dla tego niektorzy wzbudzaią ieſzcze pot przez używanie rzeczy gorących, imaginuiąc ſobie że przez niego oſtrość y złość choroby wyidzie. Ale humor ktoryby ſłużył do podnieśienia kroſt y do nápuchnięćia twárzy oſmego dnia będąc wyniſzczony przez pot niepotrzebnie wzbudzony, twárz ſtaie ſię miętką, mieyſca zaś gdzie kroſt nie maſz, co czerwone bydź powinny ſtaią ſię biaſe álbo blade, á kroſty zoſtaią czerwone y podnieśione y po śmierći náwet, ieżeli chory umárł. Pot ktory był obfity aż do oſmego dnia, uſtaie ſam przez ſię rázem, ták dalece że y żadne kordyały więcey go iuż nie wzbudzą. Chory wpáda náten czas w nieſpokoyności; ſłabości, záwrot głowy, uryna wychodzi od niego często, ále bárdzo iey mało, y w kilku

godzi-

godzinach umiera. To obſerwuiemy ieſzcze że gdy Erupcya kroſt ieſt nie wielka y że Oſpa w źimie przyidzie; Chory do tego w lećiech ſtárſzych y że iemu krew puſzczono wprzod niż Oſpa deklarowała ſię, że tákowe używanie rzeczy gorących nie ieſt ták bárdzo niebeſpieczne, iáko w Oſpie nie gęſtey, kiedy choremu w lećiech młodych krwie puſzczenie zániedbano.

To niebeſpieczeńſtwo dáleko ieſt większe w Oſpie rozlewaiącey, y náywięcey chorych umieraią iedenaſtego dnia; álbowiem ſaliwacya utrzymuiąc chorego aż do tego czaſu, záſtanawia ſię ordynaryinie ſama przez ſię około tego dnia, y chory nieochybnie umiera, chyba że puchlina twarzy dłużey trwa, y że ręce, ktore záczynaią náten czas puchnąć, nie záczną. Albowiem to uważać powinniśmy, że w tym rodzaiu Oſpy, w ktorey Erupcya czyli kroſty ſą bárdzo małe, nietylko ſaliwacya ále tákże puchlina twárzy y rąk ieſt bárdzo potrzebna dla przyſpoſobienia ewákuacyi máteryi Oſpy, ták dalece że gdy iedna y druga przeſtanie álbo w cale zginie, chory nieomylnie umiera. Ale trafia ſię częſto w tey chorobie zápaloney, że krew ieſt ták bárdzo wyniſzczona, y zápalona przez używanie rzeczy gorących, y że żadnym ſpoſobem zárazę Oſpy náwierzch wyrzucić nie może; zkąd przychodzi, że twárz y ręce w cale niepuchną álbo te gubią, kiedy ſaliwacya przeſtaie. To ieſt dobrze

dobrze, że puchlina twárzy umnieyſza ſię iedenaſtego dnia, ále wcále ginąć nie powinna, aż po iednym álbo po drugim dniu, y ná ten czas kiedy puchlina rąk trwa y wękſzą ſię ſtaie, y to ieſt znák práwdziwey kuracyi dobrey. co zaś przećiwnie, znákiem ieſt niebeſpieczeńſtwa oczywiſtego.

Wyżey wſpomniałem, że ślina iedenáſtego dnia ſtaie ſię ták gęſtą y kliowatą, że chory ćiężkość maiąc do wyplućia ledwie co ſię nie záduśi; y że nápoy ktory piie, noſem oddaię, przez káſzel, ktory nápoy ſprawia wpadſzy w kánał *Trachæa Arteria* (*l*) názwany. Oppreſſya, nieczuyność y oſpałość łączą ſię do tych przypadkow, y chory osłabiony będąc przez wiolencyą choroby umiera ordynaryinie tegoż dnia.

W tych dwoch oſpach znáyduią ſię dwa przypadki im ordynaryine. *Phrenitis* (*m*) náprzykład z burzenia krwie wielkiego ſpráwi choremu upał wewnętrzny ták nieznośny, że chorego z wielką biedą w łożku utrzymać ſię może. Ta ſama przyczyna uczyni czaſem ſkutek przećiwny, álbowiem ſpráwi ſen podo-

(*l*) *Trachæa Arteria* nazywa ſię kanał, przez ktory Aura tylko do płuc przechodzi.

(*m*) *Phrenitis* zápalenie mozgu y błonkow mozg pokrywaiących, przy ktorym gorączka wielka, nieſen, y zmyſłow odmiana znayduie ſię.

bny do Coma, (*n*) w ktorym chory ták bárdzo ospały, że go trzeba ustawicznie przebudzać áby nie spał.

Czasem tákże podobnie co y w powietrzu krew ták iest dyssolwowana przez wiolencyą zápalenia, że w mieyscach gdzie krost nie masz pokazuią się plamy czerwone nazywaiące się Fryzel, y ktore znákiem są śmierći przyszłey. Ta cyrkumstancya dáleko częściey się obserwuie, kiedy konstytucya Aury dopomaga tey chorobie zaraźliwey. Wychodzą czasem ná wierzch głowy plamy czárne wielkości iák głowka u szpilki, á w śrzodku samym zgięte, ktore przez wikt y nápoy chłodzący (álbowiem te plamy z gorąca pochodzą) staią się koloru brunatnego, á ná koniec żołtego, ták iák w Ospie regularney. Czym bárdziey do tego koloru podobne czynią się krosty podczas

(*n*) *Coma.* Mowi się ospałość ćiężka podobna do lethargu, dwoiakiego iest rodzaju; *Coma somnolentum* ospałość ćiężka przećiwko náturze bez gorączki, w ktorey chory, gdy się go obudzi, odpowiada ná pytania y oczy otwiera, ále wnet ie zámyka y wpada w głęboką ospałość, nie czuyność y ruszenie słabe, ále respiracya y puls w naturalney niemal iest sytuacyi. *Coma vigil.* Ospałość czyli chęć do snu, z odmianą zmysłow y gorączką ustawiczną złączona: ále bez snu y bez zgubienia pamięći; co dystyngwuie tę ospałość od lethargu. Chory ma oczy zamknięte, ále dotykaiąc się go łátwo ie otwiera y wnet ie zámyka. Odpowiada na pytanie; często krzyczy, álbo gada przez zęby, niespokoyny, rzuca się z iedney strony na drugą, y co moment chce wstawać.

czas ſuppuracyi, tym więcey wiolencyi gubią przypadki y ták wzaiemnie.

Krew u ludźi młodych á mocnych ieſt czáſem ták mocno zápalona w tey chorobie, á oſobliwie gdy przy zdrowiu trunki gorące w używaniu mieli, że chory zámiaſt uryny krwią ſzczy, ktory przypadek ieſt iák náybeſpiecznieyſzy tey choroby. Ta ſama przyczyna ſpráwia czáſem krwie plućie z płuc: ále te dwoiakie Hæmorragiæ w oſpie tylko rozlewaiącey znayduią ſię przed erupcyą. Czáſem tákże bywa zátrzymanie uryny á oſobliwie u młodych, y to w śrzodku álbo ná końcu oſpy dyſkretney.

Obſerwuiemy tákże y inne przypádki wyżey pomienionym przećiwne; kiedy chory z źimna wielkiego záchorował, kiedy iemu bez potrzeby krwie upuſzczono y wiele; álbo kiedy lekárſtwami purguiącemi mocnemi bił oſłábiony y wyniſzczony, álbowiem kroſty západaią ráptem, y nie podnoſzą ſię więcey, y przypadnie náten czas Diarrhea bárdzo niebeſpieczna dla ſtárſzych; ta álbowiem máteryą oſpy názad wewnątrz wprowadza, y nátura tę więcey náwierzch przez kroſty wyprowadzić nie może. Zkąd przypadnie, że puchlina twárzy y rąk ráptem zginie. Te iednák przypadki ktore z źimna pochodzą zrzádka ſię znáyduią, ániżeli te, ktore z używánia rzeczy gorących początek ſwoy biorą. A ponieważ ta choroba ieſt nátury zápaloney, dáleko tedy mniey-

z pierwſzey ſtrony grzeſzy, aniżeli z oſtatniey
Jákaby byłá Eſſencya tey choroby extraordynaryiney, ſzczerze z innemi Authorami wyznaię, że niewiem; wyżey opiſane przypadki indykuią nam tylko inflammacyą czyli zápalenie, ták krwie iáko y humorow, innych iednák inflammacyi odmienne, dla ktorey uśmierzenia nátura ták prácuie przez trzy álbo cztery dni, ażeby máteryą oſpy zápalaiącą ſtrawić y zgotować, á potym ná wierzch wyrzucić mogła, czyniąc małe *abſceſſus* czyli wrzody. Trzeba tedy w tey chorobie (ażeby ná iákim fundamencie kuracyi ułożoney był ſpoſob) uważać dwa czaſy; z ktorych pierwſzy ſeparacyi ieſt, drugi expulſyi. 1*mo*. Separacya ordynaryinie złączona z gorączką, czyli z burzeniem krwie, ktora ſię kończy álbo 3. álbo 4. dnia; przez ktory czas nátura prácuie dla zebrania máteryi oſpy zápalaiącey,ktora krew burzy, y dla wyrzucenia iey ná wierzch, co iák prędko ſię ſtanie, wſzyſtko ucicha. A gdy iuż ſeparacya pomocą Ebulicyi krwie *alias* burzeniem zákończy ſię. 2*do*. Expuſya náſtępuie po niey, y tey operacya przez reſztę choroby ciągnie ſię pomocą wrzodow małych ná ciele wychodzących, y ktore iák inne wrzody doyzrzewaią, ſuppuruią, y ſychaią; ieżeli tedy ta operacya czyni ſię ták, iák iey przyſtoi, chory przychodżi do zdrowia, ieżeli zaś przeciwnie, umiera. Expulſya dłużey ſię ciągnie niż ſeparacya; álbowiem ta czyni ſię we krwi y humo-

y humorach, pierwſza zaś w ćiele mięśiſtym y oddalonym od ſerca.

Dwie tedy indykacye znáyduią ſię. 1mo. ażeby utrzymać fermentacyą czyli krwie burzenie w tákiey mierze, azeby áni prędko áni zá pożno ſeparacya ſię działa przez iey wiolencyą álbo iey ſłabość; 2do. Krosty utrzymywać ták, ażeby ná koniec łátwość da ſupp racyi miały, y potym ſychaiąc ſię zginęły. Pie wszey ſię zádoſyć uczyni, maiąc uwágę, ażeby burzenie krwie nie było większe, czyli to przez nákryćie chorego zbyteczne, álbo gdy izba mocno gorąca, álbo że ſię choremu daią rzeczy gorące kordyalne, á oſobliwie ieżeli chory w lećiech młodych y że trunkow gorących w zdrowiu będąc używał, álbowiem ináczey ſeparacya, ktora gradualnie czyniąc ſię, nie mało dopomaga depuracyi krwie, ſtanie ſię prędſzą ták dalece że nie odłączy ſię zádoſyć máteryi oſpy od krwi, ále y owſzem w niey zátrzymána będąc te bárdziey zápala.

Nátura w ſwoiey operacyi czaſu potrzebuie, więc czym wolniey ta ſię dzieie, tym doſkonalſza oſpy ſeparacya, nie myślę iednák ażeby burzenie krwie wcale uſtało; y w tym to pryncypalnie ſukceſs kuracyi dependuie. Ciepło albowiem zbytecznie trzymaiąc chorego obawiać ſię trzeba Phrenitidem czyli zápalenia mozgu, potow wielkich, y że krosty wypędzone zá prędko przez używanie rzeczy gorących y wikt gorący, czynią ſię rozlewaiące dla chorego niebeſpieczne. Jeſt

Jeſt tedy wielkie niebeſpieczeńſtwo wzbudzić burzenie krwie większe; ále y to ieſt nie mnieyſze wcále tę uſpokoić przez krwie puſzczenie niepotrzebnie, przez używanie Emeticum, Enem, lekarſtw purguiących, álbo innych medykamentow podobnych,gdyż tákowe medykamenta umnieyſzaiąc nád potrzebę burzenie krwie, przeſzkadzaią dalſzey ſeparacyi máteryi, z ktorey krew ſię wyczyſzcza, ták dálece, że kroſty ktore ná początku wychódziły bez wiolencyi, ráptem uſtaią czyli západaią ſię y zátrzymuią ſeparacyą dalſzą. Drugą indykacyą wykładam Expulſyi, w ktorym czaśie mátetya oſpy iuż ſeparowana ze krwi, pomocą wrzodow małych álbo kroſt ná wierzch wychodzi, w niey widzieć będziemy, że puſzczenie krwie y Emeticum ná czas dane częſto ſą potrzebne y ſkuteczne w oſpie według obſerwacyi Sydenhaima, á nie podług opinij niektorych, ktorzy wcale zákazuią krwie puſzczenia mowiąc (*quod non liceat à circumferentia ad centrum movere humores, cum natura in morbo contrariū adfectare videatur*) żadney mocy nie ieſt tákowy argument, gdyż widziemy codziennie przećiwny Effekt; nagła *alias* kroſt erupcya częſtokroć po niey náſtępuie, y nietylko krwie puſzczenie w oſpie rozlewaiącey tákowy Effekt ſprawuie, ále y womitorium nie mały w niey ſkutek czyni dla racyi niżey opiſanych.

Wyżey widzieliśmy, że niebeſpiecznie ieſt

trzymać chorego zbytecznie ćiepło podczas ſeparacyi, kiedy gorączka uſtawiczna, y że kroſty wychodzić záczynaią; te niebeſpieczeńſtwo ieſt nie mnieyſze w każdym czaśie choroby, ieżeli podobnie ſię czyni, ále oſobliwie ná początku Expulſyi, y że kroſty bárdzo ſurowe znáyduią ſię; álbowiem, lubo to burzerzenie krwie dość znácznie uſtaie po ſeparacyi humorow y erupcyi kroſt, iednákże zá okázyą znowu ſię zápala y burzy, á bez náymnieyſzey potrzeby będąc iuż ſeparacya ſkończona, y owſzem ten przypadek wielkie nam wnośi niebeſpieczeńſtwa, y przeſzkádza Erupcyi, mocne czyni wzruſzenie máteryi w kroſtach, tak dálece, że przez wiolencyą Cyrkulacyi niektore częśći máteryi iuż powierzchownie znáyduiąc ſię, názad wewnątrz przyćiągaią ſię; álbo też ćiało będąc zápalone bárdziey niż ſuppuracya wyćiąga, ta nie czyni ſię więcey ták dobrze; áni też humor ſepárowany gotować y doyrzewać ſię w kroſtach nie może.

Moc ćiepła, ktora tu przyſtoi dla ła wey expulſyi kroſt, podobna bydź powinna ćiepłu náturalnemu, y ten gradus przyſtoi temperamentom mięśiſtym, inny gradus ćiepła większy álbo mnieyſzy wcale niebeſpieczny, y dla tego wyſtrzegać ſię potrzeba oźiębić chorego przez źimno, ktore utrzymuie erupcyą kroſt, bárdziey iednák uwagę mieć powinniśmy ná burzenie krwie wielkie, y w tym pierwſza bydź powinna náſza attencya.

Day-

Daymy to, że krosty názad wnyidą, álbo że puchlina twárzy y rąk raptem ustanie, czyli to z okázyi krwie puszczenia w czas przećiwny, álbo że chory oziębił się, ná ten czas szczęgulny rekurs bydź powinien do kordyałow náygorątszych, uważaiąc iednák ażeby porcya iego nie była záwielka, álbowiem wystrzegáć się trzeba wzbudzić raptem nową efferwescencyą czyli burzenie we krwi, ktora iest ieszcze słaba y łátwa impressyi gorąca.

Po opisánych znákach y przypadkach ospy o kuracyi tráktowáć záczynam; á náyprzod że iák prędko choroba przez znáki swoie záczyna się deklárowáć, potrzeba ażeby chory z izby nie wychodził, wolney Aurze nie exponował się, wina y innych trunkow gorących nie pił, ále tylko piwo lekkie wylecone zá trunek ordynáryiny używał, ktorego y iák náywięcey nie zábraniam, pokárm zaś iego ma bydź chłodzący, iáko to kleiek ięczmienny, owśiany, iabłka gotowane álbo pieczone y inne podobne pokármy, ktore są áni bárdzo chłodzące, áni bárdzo gorące, áni też ćiężkie do strawienia, pryncypalnie tedy pokarmow gorących zákazuię, iáko y używania kordyałow iákichkolwiek, ktoremi máteryą Ospy ná wierzch przed czwártym dniem (ktory Erupcyi włásny y náturalny iest) niektorzy popędzić ośmielaią się: Albowiem zá pewną rzecz mamy, y zá bárdziey uniwersalną máteryi Ospy uznaiemy separacyą, czym pożniey y wolniey

wolniey ta ſię czyni, y że pewnieyśi ieſteśmy że taż máterya Oſpy názad wewnątrz nie wnyidzie, y lepiey doyzrzewać ſię może: iáko gdy przed czaſem wypędzona będzie. Krwią ſzczanie, Fryzel y inne przypadki o ktorych wyżey námieniałem, przychodzą z tego, że chory zá prędko do łożka ſię kładzie, á ile że ieſt młody. Záczym dość czaſu, kiedy ſię chory do łożka położy czwártego dnia, á ieżeli Erupcya kroſt nie czyni ſię przyzwoita, daię choremu kordyał iáki, przynáymniey zraz dla łátwieyſzey kroſt Erupcyi ná wierzch, między Medykamentami, ktore ten effekt czynią, te ktore ſię názywaią *paregoricæ* álbo *Opiata*, iáko to *Laudanum liquidum* Sydenhaim, *Diaſcordium* konfekt álbo inne podobne dane w máłey porcyi w iákiey wodzie kordyalney przyzwoitey ſą náyſkuteczznieyſze; álbowiem te umnieyſzaią burzenie krwie, nátura wolniey y łátwiey zewnątrz ná wierzch wyrzuca máteryą choroby. Prędzey iednák nie rekomenduię używać tych medykamentow iák czwártego dnia, choćiaż by chory miał y biegunkę, gdyż tá ſama przez ſię przeſtaie iáko y wymioty, kiedy máterya Oſpy ná wierzch wyidzie.

Jeżeli chory ieſt młody krwie wiele maiący, krwie z nogi upuśćić trzeba, álbowiem nie myślę że dla uśmierzenia burzenia krwie wielkiego, zádoſyć ieſt chorego w łożku nie trzymać, y iemu kordyałow zákázać; krew álbo-

wiem

wiem zápala ſię ták mocno, y w cyrkulacyą wpáda ták prędko, że rozedrze żyły ćienkie y w pęcherz urynowy wyleie ſię, zkąd krwie ſzczenie, álbo przyczyną ieſt do Fryzlu, purpury, y innych przypádkow złych, ktore chorego w grob wprowadzaią.

Ják prędko kroſty ná wierzch wyidą, uważać zálecam, iákiego ſą rodzaju, czy Oſpy dyſkretney czyli rozlewaiącey, álbowiem wielka ieſt dyfferencya między niemi: ieżeli po znákach, o ktorych wyżey mowiłem, poznaię, że ieſt dyſkretna, chorego chłodzić rekomenduię przez pokarm iuż wyrażony chłodzący, nápoy lekki iáko to piwo letkie wylecone, tyzanna z garści pſzenicy w gárcu wody gotowana, álbo co innego podobnego. Jeżeli Oſpa w lećie ſię pokaże y że czas ieſt bárdzo ćiepły á kroſt nie wiele, nie widzę żadney potrzeby, ażeby chory w łożku leżał, lepiey ieſt kiedy po izbie chodźi, przynaymniey przez kilka godzin codziennie, ále iednák ſtrzedz go trzeba od źimna y zbytecznego ćiepła; Tym ſpoſobem álbowiem choroba prędzey ſię leczy, ániżeli gdy chory w łożku ſię trzyma; co nie tylko przydłuża chorobę, ále przyczyniaiąc ognia gorączce czyni zápalenie z bolem podczas Erupcyi kroſt. Jeżeli zaś chory obligowany ieſt w łożku ſię trzymać z rácyi czaſow źimnych, ná ten czas okryćie iego tákie bydź powinno, iákie miał w używaniu zá zdrowia, y ćiepło w izbie podobne bydź powinno

winno. Przymuſzać nie trzeba chorego, ażeby ná iednym mieyſcu łożka leżał, ále y owſzem niech do upodobania ſobie mieyſca przemienia, álbowiem ináczey wzbudzi ſię pot ktory záwſze ieſt nie dobry.

Jeżeli przypadnie ná końcu choroby, że ſuchość y twárdość kroſt wſtrzymuie ewaporacyą części ſubtelnych wychodzących z humoru kroſt, ktory w máteryą ieſt obrocony, ná ten czas choremu dać ſię powinno, pięć álbo ſześć łyżek wina, kanarſekt lub inny iáki kordyał, dla zabieżenia, ażeby te części ſubtelne y zgniłe humoru názad w krew nie wchodziły. Może ſię więc pozwolić ná ten czas używanie kordyałow, pokarm trochy ćiepleyſzy, pośilaiący, zmácniaiący. *vg.* piwo ciepłe z cukrem y y trochy chleba y co podobnego. W oſpie tey dyſkretney nic innego nie potrzeba, áby tylko chory kontentował ſię wiktem tákowym, chyba że iákie nieſpokoyności, nie ſen, álbo inne przypadki przymuſzaią do używania Opiątow iuż wyżey námienionych.

Ale przytrafia ſię czaſem, że *præjudicium* álbo upartość przyiaćioł chorego, álbo też tegoż nieufność nie dozwalaią Doktorowi używania tákowey kuracyi chłodzącey, ná ten czas widźimi ſię krwie puſzczenie potrzebne, ktore lubo ſzkodliwe ieſt w tym rodzaju oſpy) álbowiem przeſzkádza ſeparacyi humoru, y umnieyſza máteryą, ktora utrzymuie kroſty y puchlinę) poprawia iednák kuracyą ćiepłą,

ktora choremu czynić się ma, y tę nieczyni ták nie bespieczną.

Tákowy to práwdziwy iest sposob kurowania tego rodzaju ospy, ktory náywiększi Praktycy z pilnością záchowuią záwsze, y lubo trafia się, że czasem Ospa będzie ták dobra y letka, że iey przypádki wcale wolne będą, ktore nic inszego nie są tylko nátury samey operacya, przez te álbowiem wypędza ná wierzch zárazę Ospy ią irrytuiącą álbo iey szkodzącą. Náturze samey daię na ten czas wolność śiebie leczenia samey w tákowey ospie, ktora ták iest dobra, że wychodzi ná wierzch, bez żadnych przypadkow chorego słabiących, y krora się leczy doskonale, choćiażby chory w pokármie y obchodzeniu się żadney nie záchowywał reguły. W práwdzie nie mało widziemy dzieći w Polszcze, ná wśiach y innych mieyscach chodzących codziennie po powietrzu y podczas samey Erupcyi, y z niey dobrze wychodzących; ále y widziemy niemal częściey y więcey tych, ktorzy przez Rodźicow w tey chorobie niebaczność miżernie giną; z dobrey álbowiem ospy często się staie Ospa zła z obserwacyi sławnych Práktykow, iákom wyżey námieniał. Więc lepiey iest, gdy wzwyż pomienione choć dla prekaucyi záchować się będą reguły, y że generalnie z Sydenhaimem zákaże się choremu záraz ná początku choroby używanie trunkow gorących, pokarm gorący, y wyiście ná wiatr, gdy źimna álbo wilgotna znáyduie się Aura. Ospa

Oſpa roźlewaiąca ſię ponieważ z zápalenia krwie zbytecznie wielkiego pochodźi, dáleko ieſt niebeſpiecznieyſza ; y dla tego większey potrzebuie prekaucyi, więcey wyſtrzegać ſię trzeba używania rzeczy gorących choremu. Ale choćiaż ta Oſpa roźlewaiąca bárdziey chłodzącą żąda kuracyą niż pierwſza, należy iednák ták dla łátwieyſzey puchliny twárzy y rąk, (bez ktorey chory życia niebeſpieczny) iáko y dla podnieśienia y wielkości kroſt ; iáko także y bolu z racyi kroſt boleiących, ażeby chory w łożku leżał, ręce pod letką kołdrą trzymaiąc, byle nie zbytecznie był nákryty, y wolność miał do przemienienia mieyſca w łożku, ile rázy ſię iemu podobać będzie. Trzeba nie tylko tę iemu wolność dać ná ſchodzie choroby, y gdy gorączka do ſuppuracyi zbliża ſię, ále y owſzem chorego przymuſzać, ażeby ták w dzień iáko y w nocy mieyſca częſto przemieniał dla utemperowania ćiepła zbytecznego, ktore ćierpi, y zábiec tym ſpoſobem potom, ktore wyniſzczaią humor, ktory ſłuży do rozrzedzenia y ułagodzenia oſpy.

Aże ſaliwacya, ktora záwſze ſię znáyduie w tey oſpie, ieſt pryncypalna ewákuacya, ktorą operuie nátura, y gdy ią kroſty doſtateczną nie czynią z rácyi, że nie ſą bárdzo podnieśione, trzeba tedy ſtárać ſię, ażeby tę wſzelkiemi ſpoſobami utrzymać y zábiec, ażeby ta ráptem nie uſtáła, czyli to z rácyi medykamentow używanych gorących, czyli też że chory zá-

doſyć

dosyć nie piie. A poniewaź saliwacya podług zwyczaiu nátury záczyna się záraz, iak prędko krosty się pokażą, y umnieyſza się iedenastego dniá, á nie ustaie wcále aż dwunástego álbo trzynástego; ták dalece że gdy przestanie przed tym czasem, chory iest życia nie beſpieczny. Albowiem puchlina twárzy ktora czyni ewakuacyą iedney części humoru Oſpy, ustaie tákże tegoż dnia, ieżeli tedy saliwacya ustanie w ten sam czas, chory záraża się znowu máteryą Oſpy, iuż ná ten czas zgniłą, iákoby trucizną samą. A poniewaź wychod iey zewnętrza trudny, y żadney łátwey dla śiebie nie znáyduie drogi, chorego życie iuż śmierći przyſzłey bliſkie, chyba że ják się czasem trafia, puchlina rąk dosyć wielka będąc, z rąk śmierći chorego oderwie. Tę zaś saliwacyą wzbudzić można liquorem iákim, iako to piwem letkim, lub innym, ktory nie grzeie áni do potow nie wzbudza chorego.

Są ieſzcze y inne medykamenta pod imieniem Opiatow, ktore umnieyſzaią burzenie krwie y wzbudzaią saliwacyą, przez co ſkutecznieyſze są tákowe medykamenta nád inne; y lubo te widzą się iákoby przeſzkadzać miáły expektoracyi humoru przez swoią náturę gęste czyniąc humory, daią się iednák z obserwacyi Sydenhaima z niemałym sukcessem w tey chorobie, áby tylko chory iuż miał lát czternaście, Albowiem krew w małych dźiećiach y stárſzych, ktorzy dość dobrze

sypia-

ſypiaią w tey chorobie, z mnieyſzą ſię burzy wiolencyą, nie potrzebuią tákowe lekárſtwa nátury uśmierzaiącey burzenie krwie, gdyż te zátrzymuią Diarrheą czyli biegunkę, ktorą nátura ſię ſłuży dlá wyprowadzenia części humoru u dzieći, z niemałym więc byto było ich niebeſpieczeńſtwem.

U ludźi ſtárſzych Opiata częſto używane náſtępuiące czynią pożytki, że *imo* ſprawiaią ſen náturalny, ktory uśmierza burzenie krwie, y nie dopuſzczaią záwrotu głowy przez zápalenie mozgu. *2do*. Łátwość czynią puchlinie twárzy y rąk w Oſpie, ktora ieſt bárdzo potrzebna. *3tio*. Utrzymuią tę puchlinę aż do iey czáſu náznaczonego. *4to*. Wzbudzaią ſaliwacyą, y choćiaż onę mogą wſtrzymać ná kilka godzin, przez náturę ſwoią gęſte czyniąc humory, iednákże śiły chorego więkſzemi ſię czyniąc wſpomożeniem ich, nátura nábiera nową moc y ſzczęśliwie ſwoię kończy operacyą. *5to*. Obſerwowałem, że ſaliwacya, ktora uſtaie ordynaryinie około iedenaſtego dnia y czaſem prędzey z wielkim niebeſpieczeńſtwem dla chorego, znowu ſwoy odchod bierze pomocą niektorych porcyi Opiatow, y kontynuie bez uſtanku, aż do czternáſtego dnia. Daię tedy ordynaryinie według Sydenhaima ſtárſzym ludziom co wieczor, záczynaiąc po przeſtaniu Erupcyi, gdy iuż więcey kroſty nie wychodzą, aż do końca choroby, około 14. kropel *Laudani Sydenhaimi*, álbo uncyą iedną

ſyro-

ſyropu makowego białego w kilku łyżek wody iákiey dyſtyllowaney, iáko to *Aquæ Primulæ veris*, lub wody tylko przegotowaney; y dla zábieżenia gorączce, nieſpokoynościom y innym przypadkom, ktore przypadaią w wieczor w tey oſpie zlcy rozlewaiącey ſię; iednę porcyą o ſzoſtey álbo śiodmey godzinie, w wieczor daiąc á nie poźniey, zábiega ſię tákowym przypadkom.

Aże Diarrhea ieſt tákże nie odłączona u dzieći w oſpie rozlewaiącey, iáko ſaliwacya u ſtárſzych, ſtárać ſię więc uśilnie trzeba, ażeby tę nie zátrzymać; więc podobne w wikćie obſerwować powinny ſię reguły iákie y u ſtárſzych.

Twárz u chorych pokrywa ſię według zwyczaiu ná końcu choroby ſkorupą ſuchą, ktora ſkurę czyni chropowatą y ſuchą, w tákowey okázyi mieć zwyczay trzeba ſmarować ią oleykiem migdałow ſłodkich; ták dla uśmierzenia bolu, iáko y dla ułatwienia exhalacyi máteryi przez te części, ktoremi ćiepło náturalnie wypędza.

Tákowy to ieſt ſpoſob leczenia tey Oſpy rozlewaiącey iák náydoſkonalſzy, iednák dla niektorych partykularnych cyrkumſtancyi w tey oſpie znayduiących ſię, odmienne czaſem w kuracyi znáyduią ſię reguły.

Niżey opiſane obſerwacye ſłużyć nam mogą z niemałym pożytkiem w kurowaniu każdego rodzaiu oſpy.

To

To ieſt práwda, że dyfferencya Temperamentu nie mało wchodźi do ſkutku medykamentow, ále było by to wcale nierozumnie, gdyby kto dał korroboruiące medykamenta Oſobie, ktorey konſtytucya mocna, krew gęſta y gruba, choćiaſz że też ſame medykamentá z niemałym ſkutkiem byłyby w Oſobie konſtytucyi ſłabey, krwie mało maiącey y wodniſtey. Merkuryalne medykamentá náprzykład w tákowym kazuśie nie ſłużą, gdzie iuż krew wodniſtá dyſſolwowana, ponieważ częſto złe ſkutki czyni Merkuryuſz w tákowey dyſpozycyi ćiała. Albowiem petoćie, hæmorrhagiæ y biegunki wielkie nàſtąpiły by, choćiaſz w innych cyrkumſtancyach z niemałym pożytkiem ſą tákowe *remedia.* Jednym ſłowem mowiąc ná Doktorze należy, azeby náprawił konſtytucyą złą ćiáła náſzego, álbo żeby iey przydał, w czym iey nie doſtaie, czyli to zmacniaiąc ią przećiw chorobie, czyli preparuiąc ią do znieśienia łátwieyſzego, kiedy iuż choroba pokaże ſię.

Albowiem náyprzod Oſoby Temperamentu mocnego maią humory grube, gęſte, krew czerwoną gęſtą; ſłabego zaś Temperamentu konſtytucyi ſą delikátney, krwie mało maią y to wodniſtą. Pierwśi częſto podlegaią chorobom zápalonym, gorączkom, y znoſzą bárdziey krwie puſzczenie y inne ewákuacye aniżeli oſtátni.

Kiedy tedy pierwſzym, oſpa záczyna ſię dać

 zná-

poznawać przez zwyczayne iuż wyrażone znáki ſwoie, trzeba im krew puścić y dwa rázy, álbowiem przypadki do tego obliguią. Wcále krwie upuſzczenie ieſt potrzebne kiedy puls ieſt pełny, twárdy, ráz mocno, drugi raz ſłabo biiący, ogień wewnętrzny y powierzchowny wielki, reſpiracya ćiężka, twárz zápalona, oczy czerwone ogniſte, y kiedy chory czuie bol głowy ćiężki, czyli iuż *Phreneticus* znáyduie ſię: gdyż ten bol głowy, oczow zápalenie y częſte bićie pulſu Arteryow w ſkroniach pokazuie mozgu zápalenie y błonkow mozg pokrywaiących: więc iák náyprędſze choremu powinny bydź dane ſukkurſa, y nic lepſzego według zdania Sydenhaima y innych, nie widzę iáko krwie puſzczenie z ręki, po ktorey z nogi upuściwſzy oſobliwy Effekt wynika.

Krwie upuſzczenie nie zátrzymuie nigdy Erupcyą oſpy w tákowych okázyach. Oſpa Delfina Krolewicza Françuſkiego zá moiey bytności w Francyi konfirmuie to, co mowię, krwie puſzczenie z ręki y z nogi zá rozkazem Jmći Pána Dumoulin Doktora w Paryżu ſławnego, tegoż Jmći Krolewicza od śmierći oczywiſtey wybáwiła. Ale ieżeli przypadnie, żeby krwie puſzczenie erupcyą oſpy zátrzymać miało, to zrzadka iednák nád termin ordynaryiny. Kiedy tedy krew y duchy ożywiaiące znáyduią ſię w wielkiey y niezmierney agitacyi, y cyrkulacya krwie prędka,

nátura

nátura w ten czas ták zniewolona ieſt, że áni máterya oſpy wyrzucić zewnętrza nie może, mniey ią dyſponować do powierzchu ciáłá náſzego, álbo też y do prokurowania ſobie náturalnych ſekrecyi.

Częſto w gorączkach žápalonych rekurs pierwſzy do krwie puſzczenia kilka rázy powtárzanego, niż do tego przyidzie, ażeby máteryą choroby przez pot wypędzić. To ieſzcze uważać trzeba, że pewny gradus kokcyi náleży w każdych Erupcyach krytycznych, á przynaymniey w tych, ktore ſłużą do zdrowia, y ztąd pochodzi, że ſię znáyduie generalnie więcey álbo mniey Sedymentu w urynie wprzod, álbo podczas Erupcyi ſamey, y kiedy ſię gorączka umnieyſza. Kiedy zaś humory ſą w agitacyi, y że Erupcya wychodźi zá prędko, y gorączka kontynuie, ktora záwſze niemal ieſt nie beſpieczna, nie trzeba ſię obáwiać w takowych kazuſách, ażeby krwie puſzczenie zdebilitować miało funkcyi náturalnych, y owſzem umnieyſza burzenie krwie, łátwość czyni ſekrecyi duchow ożywiaiących y ſekunduie náturę w operacyach ſwoich. Wſzyſcy Praktycy wiemy dowodnie, że krwie puſzczenie z nogi odwráca ſkutecznie humory od głowy y pierśi, y te ſą części, ktorych bronić trzeba ile można od wiolencyi tey choroby.

Dla teyże ſamey rácyi wiele Práktykow dawnieyſzych rekomenduią kompać nogi y uda chorego przez kilka minut w wodzie

ćiepłey lub z mlekiem pomieszaney dwa rázy y trzy przez dzień, wprzod, y podczas sámey Erupcyi. Niektorzy rekomenduią przykładać kataplazmę ná nogi chorego, robioną z śrzodka chleba y mleka álbo co podobnego do niey; ten sposob przez Experyencyą nie mało lat zá skuteczny znáydowali wszyscy, lubo teraz zániedbany.

Przyznaię ia sam, że tákowe remedia są skuteczne, y przezemnie używane; álbowiem przyćiągaią krew do nog, przez co uwolniaią głowę y pierśi; Albowiem determinuiąc krew do niższych części sprawuią, że się máterya choroby do nich bárdziey ćiągnie, przez co łátwość Erupcyi czyni, y nie dopuszcza się do głowy máterya ospy.

Prawdźiwa rzecz iest, że kiedy tákowy sposob się czyni, nie wypowiedzianie więcey krost wychodźi w niższych częściach. Káтaplazma nie mało czasem bolu sprawuie, záczym lepiey chusty w mleku maczać y ná nogi przykładać ćiepło.

Mocno się obáwiać trzeba krost, ktore ná głowie, ná pierśiach wychodzą iáko y ná szyi. Roża náprzykład bárdziey iest niebespieczna ná głowie, ná twárzy, á niżeli ná nogach. Wystrzegać się potrzeba okrywać mocno głowę chorego, álbo y owszem lepiey ią ogolić ile kiedy włosow iest wiele, przeto zábiega się nie tylko Erupcyi w teyże części, ále y innym przypadkom podczas choroby samey znáyduiącym się.

A gdy

A gdy zaś gorączka kontynuie, á Erupcya nie wychodźi daley, nic lepſzego iák kompiel, ktora nie tylko nogom y udom ále y całemu choremu aż do ſzyi czyniona bydź powinna. Ktoż nie wie że źimno śćiſka ſkorę y pory iey zámyka? Co zá przyczyna dźiećiom ná źimnie trzymaiącym ſię w oſpie, że ta ná wierzch nie wychodźi ná czas iey determinowany, álbo gdy iuż ieſt, znowu ſię názad ſchowa. Kompiel ſama ſzczegulnie rozgrzewaiąc y rozwolniaiąc tu ſkutek uczyni, gdy Erupcyą na wierzch wyprowadźi, ktorey źimno wyiść nie dopuśćiło. Obſerwowaliśmy álbowiem u dźiećiecia chorego, ktore gorączkę wielką maiąc aż do ſzoſtego dnia, żadney Erupcyi nie miało, ále iák prędko w kąmpiel z mleka y wody preparowaney było włożone, nieźliczone po całym ćiele y bez wiolencyi wyrzućiły ſię kroſty. Tákowa kompiel obroni nie tylko głowę y pierśi, ále y wyćiąga ná wierzch przez łáwą Erupcyą zárazę choroby.

Ktoż otym nie wie, że Erupcya, ktora ſię pokaże ná płucach y ná innych częściach wewnętrznych, częſto śmierć zprawiła.

Ten ſpoſob nie ieſt nowy, ponieważ Rhazes (*a*) w Traktaćie ſwoim ordynuie trzymać chorego w kompieli waporow z tą intencyą ażeby prokurował Erupcyą.

Częſto

(*a*) Rhazes de Variolis & Morbillis.

Często się trafia, że Osoby Plethoryczne *alias* krwie wiele maiące y mocney konstytucyi, wpadaią w słabość niewypowiedzianie wielką maiąc puls niemal ustawaiący głęboki; tego momentu, iák kontagia ospy ich záraźi, wiele y práktykow znayduie się, ze krwie choremu puścić ná ten czas obawiaią się.

Krwie iednák puszczenie w tákowey cyrkumstancyi bárdzo iest potrzebne, y nic tym chorym folgi nie uczyni ták prędko, iák krew upuszczona, á osobliwie kiedy tákowe przypadki pochodzą z boiaźni, ktorą dla tey choroby maią nie ktorzy, co często się trafia osobliwie u stárszych ludzi, ktorzy krwie puszczenia dobrze znieść mogą, oprocz wcale stárych. Bo nietylko záraza ospy obeymie duchy ożywiaiące, ále y boiaźń, niespokoyności osłabiaią, ták bárdzo funkcye náturalne, że serce y żyły słábą tylko w krew maią akcyą, co sprawi że sekrecye y exkrecye w ćiele nászym bárdzo pomalu odprawiaią się, á osobliwie duchow ożywiaiących y perspiracyi powierzchowney, przez co krwie więcey się rodzi, kiedy ćiało moc swoię gubi, umnieyszyć krwie w tákowych okázyach, to iest dodać mocy ćiału nászemu, á nie iák pospolite y bez fundamentu u niektorych zdanie, *qui mittit sanguinem mittit vitam*, y co ieszcze bárdziey potwierdza, że umnieyszywszy część humorow złych, pozostałe prędzey w dobre się przemienić mogą. Więc potrzeba choremu

puścić

puścić krew, ále iednák z moderacyą, lepiey ieſt, kiedy potrzeba każe powtorzyć ią, aniżeli rázem wielką część odiąć, zábieży ſię przez to ſłabościom, w ktore chorzy wpadaią, chybaby leżącym puſzczano. Kiedy ſię chory przelęknie, zkąd y bárdzo oſłabiony, daią ſię iemu kordyały zároz y ná początku w dość mocney porcyi, ále te medykamenta ſą bárdziey pożytecznieyſze, kiedy ſię wprzod pełność krwie umnieyſzy. Ja ſam te ordynowałem w cyrkumſtancyach, gdzie widziałem, że Erupcya pod ſkurą znáydowáła ſię, á nie wychodziła ná wierzch z rácyi pzelęknienia y ſłabości, w ktorey pacyent znáydował ſię.

Nie bárdzo iednák zálecam kordyały ná początku oſobliwie oſpy, lubo tego ieſtem zdania, że w cyrkumſtancyach wyżey pomienionych ie rekomenduię, do nich łącząc *Veſicatorium* dla ożywienia żył, ktore ná ten czas bez akcyi zoſtaią, y dla zábieżenia wiolencyi choroby, w ktorą nieochybnie pacyent wpáda.

Veſicatorium bárdzo ieſt ſkuteczne záwſze, kiedy obawiamy ſię Erupcyi wielkiey w garle lub w nośie, iáko to ordynaryinie bywa, kiedy oſpa záczyna ſię przez indygeſtyą *alias* nieſtrawność żołądka, przez bole lub zápalenie w gárle, przez kathar, przez częſte kichanie, przez káſzel, chyba że ſię zabieży pomocą *Veſicatorij*, ktorego effekt częſto ſkuteczny widziałem. Kathar y kichanie, ktorych máterya ordynaryinie bierze drogę przez gębę álbo nos,

poka-

pokázuie, że błonka, ktora te mieyſca pokrywa, infektowana, y potrzebuie rewulſyi (p) humoru. Albowiem kroſty ktore do gárła, do noſa przychodzą, choć ich y nie wiele znayduie ſię, iednák dáleko niebeſpieczniey-ſze ſą, ániżeli tyſiączne innę ná ćiele náſzym powierzchowne.

Jch Erupcya záwſze ſię łączy z ćiężkością połykania y reſpiracyi, á oſobliwie ná końcu choroby; ták dalece, że częſto chory záduśi ſię, ieżeli kto attencyi nie ma gárło płukać chorego, ktoremu y częſte injekcye czyli płukania w gárło czynić trzeba. Widzieliśmy czaſem Fluxye w tych częściach z tákową wiolencyą, że aż z niey wielka pochodziła ſaliwacya, ktora wcale choremu ſpać nie dopuśćiła, y język gębę y gárło ták z ulcerowała bárdzo, że chory nic połykać nie mogł. Kiedy tedy to przypadnie, *Veſicatoria* ná ten czas ſą ſkuteczne y rekomendowane od Sydenhaima y innych, ktore ná kárku zá uſzami y innych mieyſcach przyſtoynych przykładane bydź powinny.

Kiedy zaś oſpa zaraża ludźi, ktorych ſtruktura ćiała ſłaba, delikatna, krwie mało y wodniſtą maiąca, álbo tych, ktorzy przedtym inną chorobą lub Ewakuacyą oſłabieni byli; wyſtrzegać ſię uśilnie trzeba krwie puſzczać

(p) *Revulſio.* Znaczy odćiągnienie humoru z iedney częśći do drugiey.

ſzczać tákowym, albowiem śmierći zbliżenie oczywiſte by było.

Tákowey konſtytucyi ludzie maią ordynaryinie twárz bladą y mizerną, puls máły, częſty, ráz biiąc mocno, drugi ráz wolno; w ſobie ſłabi, uryna ich bez kokcyi, biała álbo wodniſta, źimno y ćiepło alternative czuiąc, pragnienia żadnego nie maią y nie czuią żadnego bolu, ále maią záwrot głowy, iákoby wſzyſtkie objecta przed nimi ſtoiące obracały ſię y oni ſami, ćiężkość y ná ſerce ſię ſkárzą. Wino kánarſekt, ſzafran, y inne kordyalne nervina bárdzo ſą ſkuteczne tym chorym, excypować iednák trzeba wſzyſtkie liquory dyſtyllowane, wodkę y wino zbyt mocne. Mogą ſię tákże przykładać tym chorym pod ſtopy Veſicatoria y kataplazmy irrytuiące, ále co kompiel teraz wcale im nie ſłuży.

Jeſt ieſzcze iedno oſobliwe remedium od niektorych práktykow znane y rekomendowane ná ten czas, kiedy Erupcya u tákowych chorych ná czas powinny nie wychodzi, álbo pod ſkurą ſkryta zoſtaie, to ieſt *Vomitorium*, ktore choremu ná ten czas dane prowokuie Erupcya wprawdzie y nátura ſama w tákowey chorobie niemal záwſze ſię śili do zrzucenia, więc iey inſtynktem włáſnym, iey dopomagać powinniśmy; Albowiem *Vomitorium* nietylko materyą oſpy w żołądku znáyduiącą ſię częścią wyprowadzi, ále y żołć gęſtą y zgniłą ktora w żołądku może ſię znáydować, z niego

wyrzu-

wyrzući. Wiemy to, że mocya ktora przy wymiotach bywa, łátwość czyni perſpiracyi, potow y Erupcyi oſpy. Mogłby kto mnie objektować, że wymioty krew pędzą do głowy, y że przez to ſą ſzkodliwe ná początku oſpy. Wierzę ia temu, że ſą ſzkodliwe, kiedy chory plethoryczny ieſt, y że iemu wprzod krwie nie puſzczano. Ja powiem więcey ieſzcze, że ná ten czas *Vomitorium* ieſt niebeſpieczne, kiedy kto zániedba tę prekaucyą, y wiele tákowych mamy przykładow. Ale uważaymy, że *independenter* ſukkurſu ſciencyi náſzey, nátura má záwſze inklinacyą do tey Ewakuacyi, y czyni co może dla iey wykonania, lubo nie záwſze iey ſię uda.

Więc pewna rzecz ieſt, że ſekunduiąc tę iey inklinacyą y pomagaiąc iey przez remedia przyſtoyne; wzbudzaią ſię mocye do wymiotow, ktore potym prędzey uſtaią. Trzeba y to obſerwować, że iák prędko erupcya ſię pokaże, ták záraz wymiot przeſtaie, y że tym ſpoſobem pomienionym łátwość ſię czyni do Erupcyi. Tego ieſzcze zdania ieſtem, że po danym *Vomitorium*, ażeby záraz kátaplazmy przykładać pod ſtopy chorego dla rácyi iuż wyżey wyrazoney.

Ten ieſzcze awantaż ma *Vomitorium*, dla ſiebie, że uczyni ieden álbo dwa ſtolce, y wyprowadzi humory, ktore w kiſzkach znáydować ſię mogą; Jeżeli zaś tych nie uczyni Enema rozwalniaiąca y laxuiąca, ktorą záraz

dać

dać trzeba, nieochybnie ten ſkutek uczyni. Y ieſt abſolutna tego potrzeba w wielu káżuſach, że ſię dać muśi lekárſtwo laxuiące chłodzące preparowąne z manny kalabryny, *Cremor Tartari*, *ſal admirabile* álbo *Rhabarbarum*. Ani biegunka przeſzkodzić nie powinna, ażeby ſię choremu dać nie miała iedną *doſis* álbo dwie *Rhabarbarum*.

Ponieważ zaś wáryacye Aury rożne ſpráwuią effekta ná ludziach zdrowych y mocnych, więcey zdami ſię uczynić powinny ná ludziách chorych y w chorobach ſamych. Z dáwnych czáſow obſerwowali ſtárzy náſzey ſciencyi ludzie, że iedna konſtytucya Aury dopomagała chorobom zárażaiącym, á oſobliwie oſpie, druga zaś te opoźniła. Oſpa czaſem pokaże ſię w ieden czas ná końcu Miaſta iákiego, w krotce y cáłe zárazi z iednego końcą aż do drugiego. W drugim czaśie pokaże ſię w śrzodku Miaſta y wnet zniknie. Powietrze ſamo, ktore podczas Aury ćiepłey y wilgotney náyczęściey znáyduie ſię, przeſtaie,iák prędko z ćiepłey żimna ſię odmieni aura. Konſtytucya krwie dependuie od konſtytucyi Aury, y wiemy przez experyencyą, że kontagia Aury rożne czyni ſkutki według rożności konſtytucyi krwie ktorą znáyduie. Więc nie mało náleży mieć attencyi w ſpoſobie kuracyi, ktorą rekomen-

duię, ták ná Aurę przytomną, iáko y ná tę ktora przed tą znáydowała ſię.

A ponieważ że źimna y ſucha Aura utwierdza ćiało náſze, y czyni konſtytucyą mocną, iáko y krew gęſtą y grubą, łátwo tedy konkludować możemy, ſupponuiąc inne rzeczy, w iednákowey proporcyi, że chorzy w tákowy czas bárdziey potrzebuią krwie puſzczenia, y ią znoſzą dáleko lepiey ániżeli w ten czas, kiedy Aura ieſt ćiepła y wilgotna. Potrzebuią chorzy w pierwſzey okázyi więcey pićia, pokarmow rozrządzaiących y chłodzących, w oſtatnim zaś trzeba im Medykamentow zmacniaiących, cyrkulacyi krwie dopomagaiących, utwierdzaiących ćiało, y ktore przećiwko zgniliźnie ſłużą, y iey nie dopuſzczaią.

To ieſt prawda, że ći, ktorzy maią Oſpę, pluią dáleko mniey w czas źimny y ſuchy, ániżeli w ćiepłym y mokrym. Więc w pierwſzym punkćie potrzeba przykładać wſzelkie ſpoſoby do rozrzedzenia humorow dla łátwieyſzey ſaliwacyi, ktora ieſt bárdzo zdrowa y potrzebna w tey chorobie.

Ale przypadá czaſem, że będzie bárdzo choyna, ále to w czas źimny y mokry, y kiedy chory ſkłonny do katharu. Widzieliśmy częſto plućie u chorego záczynaiące záwczaſu y kontynuiące z ták wielkim exceſſem,

że

że błonka ktora pokrywa ięzyk, gębę, y gárło, z niego była poraniona, co ſpráwiło choremu bole nieznośne, y przeſzkadzało iemu połykać y ſpać, z czego nie mało wyniſzczony znáydował ſię. Powinniśmy tedy záwſze apprehendować ſaliwacyi wczeſney, á oſobliwie kiedy ieſt wielka y oſtra.

Znáyduią ſię niektore konſtytucye Aury, ktore opuſzczaią ſaliwacyą, drugie zaś ią ſpráwuią choyną y oſtrą. Są y káthary epidemiczne, ktore w iednym czáśie záwiſſy ná iedney ſzczegulnie ewákuacyi humoru gęſtego, y bez oſtrości, w drugim zaś máterya ktora wychodźi, będzie ták oſtra y choyna że zulceruię *alias* porani nos, uſta, gárdło, y inne części, przez ktore przechodzi.

Jeſt tedy wſzelka apparencya, że taż ſama konſtytucya Aury, ktora ſpráwuie ſaliwacyą ták obfitą, ſpráwi tákże Oſpę niedoyrzałą bez kokcyi pod tytułem Kryſztałową z rácyi tey, że zámiaſt ropy w kroſtach znáyduie ſię woda czyſta iák kryſztał, zkąd Doktorowie názwali ią kryſztałową, ktora częſto doſyć (*q*) pokazuie ſię: Albowiem Aura konſtytucyi mokrey, grubey y źimney rozmiękcza czyli rozwolnia nie tylko żyły, y w krew wprowadźi wápory źimne nátury ſalpetry, ktore w Aurze znáyduią ſię, ále że y

zámy·

(*q*) O Oſpie Wodniſtey.

zámykaiąc powierzchowne pory tamuie perſpiracyą, y nie mało w ćiele náſzym oſtrych y wodniſtych zátrzymuie humorow, ktore przez perſpiracyą *alias* pory otwárte powierzchowne wychodzić powinny. Ta pryncypalnie oſpa, o ktorey dopiero mowiłem, w tákowych znáyduie ſię czaſach. Ta zaś ktora kroſty ma czárne małe rozlewaiące ſię z plućiem małym álbo wcale żadnym pokazuie ſię, kiedy wiatry długo z pułnocy trwały, y kiedy Aura ieſt albo bárdzo ćiepła álbo bárdzo źimna y ſucha. Ta tedy obſerwacya czy nie wnośi nam indykacyą, iáki regimen życia bydź powinien podczas rożney konſtytucyi Aury, w tym więc oſobliwſza uwága náſza záwſze bydź powinna.

Ta zaś Oſpa kryſztałowa czyli wodniſta doſkonale nigdy nie doyzrzewa, máterya w kroſtach iey zoſtaie niedoyzrzáła, y nie czyni aż do końca tylko ropę ſzczegulnie wodniſtą, kroſty iey łączą ſię iedna z drugą, że z kilku iedna ſię ſtaie duża, y kiedy ſię otworzy, tákowe kroſty zoſtawuią po ſobie rány długo trwaiące. Widzieliśmy chorych w tákowey ſytuacyi znáyduiących ſię przez dwadzieścia álbo trzydzieści dni, máterya záwſze z ran ćiekła y nie uſtawáła, ták dálece, że chorzy mocno wyniſzczeni będąc, nigdy więcey nie wſtali. Częſto ſię trafi, że wielka częśc tey máteryi ſurowey niedoyzrzałey z kroſt

z kroſt w nyidzie w krew, y zoſtawi po ſobie kroſty miękkie, puſte, tákowy przypadek bárdzo ieſt niebeſpieczny, álbowiem inne náſtępuią choroby, ktorych koniec śmierć niemal záwſze dla chorych. Te zaś choroby náſtępuiące ſą: Konwulſye y z źimnem, zápalenie płucow, záwrot głowy, dyſenterye y mdłości wielkie.

Jednák kiedy máterya, ktora z kroſt wewnątrz odchodźi, wyidzie przez Diarrheą *alias* biegunkę pomierną, álbo kiedy uryny odchodzi zádoſyć w kolorze mocnym, y że ſedymentu w niey ieſt wiele, chory ná ten czas częſto z niebeſpieczeńſtwa wychodźi; á ieżeli zaś dejekcye czyli biegunka ieſt ze krwią álbo z ropą iáką pomieſzana, ná ten czas śmierć oczywiſta; Albowiem tákowe ſtolce ordynaryinie pokázuią obumarłość przytomną w kiſzkach *alias* gangrenę, á oſobliwie kiedy żywot nádęty mocno y z bolem znáyduie ſię. Ciężkość puſzczenia uryny y z bolem znák ieſt w tey Oſpie niebeſpieczny, iednák zważać potrzeba, ieżeli tylko ta ćiężkość puſzczania uryny nie z wezykatoryow przychodźi, ieżeli iákie przykładały ſię choremu, ná ten czas obawiać ſię iey nie potrzeba. Poty zaś y mocne, ieżeli kiedy mogą bydź zdrowe y ſkuteczne w Oſpie, to w tey, álbowiem wiele humoru wodniſtego w niey znáyduiemy, záwſze tedy w niey poty wielkie pożądany ſkutek czynią.

Ta

Ta oſpa wodniſta z ropą wodniſtą bez kokcyi potrzebuie medykamentow nátury ćiepłey, iáko to proſzek z korzenia názwanego *Contrajerva* pomieſzany z mirrhą, z ſzafranem, kamforą, z dryakwią, álbo z álkiermeſem. Te medykamenta ſą bárdzo ſkuteczne dla łátwieyſzey erupcyi y prędſzey, iáko y dla kokcyi humoru *alias* máteryi oſpy wodniſtey, mogą ſię dáwać z winem kánarſektem, z ſerwatką mleka lub y w troche káwy ſamey álbo z mlekiem nie wiele pomieſzaney, wiele chorych ſkutek z tákowych medykamentow mieli y wpodziwieniu niech nie będzie. że kawę rekomenduię w tey Oſpie, wiele Práktykow ią ordynowali w tákowey chorobie, ále uczyńmy uwagę, że y kaſzel, ktory z oſtrości humoru w fluxyi pochodzi, káwa uśmierza.

Konfekta niemniey ſą ſkuteczne y potrzebne w takowey chorobie, y częſto ie dáwać potrzeba, iáko to Dryakiew, *Olixir peregoricum*, mixturę z ſyropu maku białego z wodą pomięſzaną, y inne uśmierzaiące medykamenta, ále iednak záraz w niewielkiey porcyi, ażeby ſen choremu nie ſprawiły. Spoſob ten ieſt náydoſkonalſzy y náypewnieyſzy, ktory tylko może ſię używać w rożnym rodzaiu gorączek, więkſza porcya tego konfektu ſen ſpráwuie y w krotce, ále przez to mniey czyni ſkutku, y ieżeli ſen nie ſprawi, chory zápewne wpadnie w delirium, álbo

w oſp-

w ospałość bez snu zdrowego, z ktorey ciężko chorego wyprowadzić.

Tákże Opiata gdy się daią w wielkiey porcyi, osłabią y rozwolnią uniwersalnie chorego y ktore osłabienie nie przestanie, chyba aż po wzięcey znowu drugiey porcyi álbo iákiego kordyału; ich skutek ieden iest, co y liquorow z wodką preparowanych, ktore lekkie czynią ná iáki czas delirium; *alias* záwrot głowy, y ospałość, po ktorych w krotce słabość nástępuie, trzęśienie y niemoc nie wypowiedziana. Niewiemy áni wiedzieć nie możemy co zá skutek uczyni dosis iedna Opiy ná iednym człowieku; chyba ná nim proba się uczyni, niektorzy po iák náymnieyszey porcyi skutek uznawaią, drudzy zaś y cztery rázy mocnieyszą porcyą biorąc żadnego nie widzą effektu. Tákże są ludzie, ktorzy znoszą syrop z máku białego, á źle się maią po Opium, co więc probuie, że lepiey iest záwsze iák náywolnieysze y w małey porcyi, choremu dawać konfekta.

Możemy iednák mowić, że nie masz medykamentow, ktore z humorow ćienkich y ostrych gęste czynią ich irrytacyą y wychod uśmierzaią, y ktore ták skutecznie krosty doyzrzewaią, iák konfekta czyli opiata. Wprawdzie nie można się obeyść bez nich, kiedy krost wiele, á osobliwie wśrzodku choroby, w ktorym czaśie krosty bárdzo boleią; iednákże

D kiedy

kiedy ſaliwacya ieſt gęſta y ciężka, reſpiracya tákże ciężka y krotka, ná ten czas z prekaucyą trzeba ich zażywać mieſzaiąc do nich Oxymel *ſquilliticum*, álbo *gummi Ammoniacum*, *Veſicatoria* w tey oſpie kryſztałowey żałować nie trzeba, ták dla dobrych ſkutkow, ktore czynią w niey, iáko y że ſprawuią drogę humorowi oſtremu w mieyſca,gdzie ſię przykładaią. Y dla teyże ſamey rácyi otwieraią ſię lancetem pęcherze kilku kroſt złączonych zrobiących ſię, y uważać nie powinniśmy, ieżeliby tákowy ſpoſob miał oſzpecić chorego przez znáki po oſpie pozoſtałe znáyduiące ſię. Niebeſpieczeńſtwo, w ktorym ſię chory znáyduie, w tym mu wyperſwadować powinno álbowiem że nie tylko humoru oſtrość częſto obumarłość czyni, ále że ieſzcze części w krew názad wchodzi.

Tego ieſzcze ieſtem zdania, ażeby do medykamentow, ktore wzbudzaią pot, przydać te ktore pędzą urynę, iáko to ſol z ſalpetry preparowaną,ſol z burſztynu, *Spiritus Nitri dulcificatiſſimus &c.* Albowiem według obſerwacyi Práktykow, że kiedy uryny zádoſyć odchodzi, iey-odchod nádgradza, co inne ewakuacye nie czynią; ieżeli ſię trafi, że ſaliwacya zácżyna umnieyſzać y przeſtawać, y że kroſty umnieyſzaią ſię y niſzczeią, uryny odchod ná ten czas y wielki bárdzo ieſt potrzebny y zdrowy, więc dopomoc iey przez wſzelkie ſpoſoby potrzeba. Spoſob zaś ten náylepſzy

zdawney

z dawney obserwacyi, że kiedy chory ná kolana stánie, álbo ieżeli słaby ná nich wstzymany będzie, álbo przez izbę przeydzie lub przyprowadzony będzie, záraz y bez ciężkości urynę pusżcza, leżąc zaś nie ma áni woli áni mocy iey puszczánia żadney.

Często się tráfia, że máterya ospy rzuca się w kiszki y z niemałą wiolencyą. Widzieliśmy nie mało przykłádow, że Diarrhea krytyczna życie obroniła chorego, nátura sama w dzieciách tę purguie ewakuacyą zámiast saliwacyi u stárych. Więc wystrzegać się nam potrzeba zátrzymac zá prędko tákową biegunkę, choćby była iák náywiększa, choremu náleży się dać wprzod iedną álbo y drugą porcyą Rhabarbarum preparowanego, á potym dla excessu może się zátrzymać, ále zwolna. Mogą się ná ten czas ordynować konfekta zmacniaiące, iáko to konfekt Fracastoris, dekokcyą álbo essencyą z roży czerwoney: ieżeli zaś te medykamenta nie zátrzymuią, Enema z dryakwią álbo z konfektem Fracastoris nieomylnie zátrzyma. Pokarm zmacniaiący, y utwierdzaiący przytym chorego pośili y zmocni.

Medykamenta Acida *alias* smaku kwaśnego ták *ex Regno vegetabili* iáko y *ex Minerali* żadnego nie są skutku w tey ospie krysztáłowey. Ale co w ospie rozlewaiącey się z pe-

tośiami, osobliwym są skutkiem, w tey álbowiem *putrefactio*, czyli zgniłość humorow iest niezmiernie wielka, y máterya w krostach iey dáleko bárdziey śmierdząca, y złego chárákteru niż w pierwszey, w ktorey máterya krost mało co álbo y wcale nic nie śmierdźi. Choćiaż że ta ospa rozlewaiąca się iest ták zła, że ze czterech chorych ledwie ieden z niey zdrowy wyidzie, y że ieden ledwie z tysiąca, kiedy przy tey ospie znayduią się plamy czarne, uryna ze krwią y inne hæmorrhagiæ; iednákże nie mało widzieliśmy skutkow nád spodziewanie w zażywaniu medykamentow nátury kwaśney *ex Regno Minerali, ex Alexipharmacis adstringentibus & ex præparatione corticum chinæ de china*, choćiaż że petoćie w niemałey liczbie były y krosty czarne, małe, rozlewaiące się, przy ktorych dość wielkie znáydowały się hæmorrhagiæ. Assekurować możemy, że w tákowych cyrkumstancyach widzieliśmy chorych przyść do zdrowia przez skutek medykamentow dopiero opisanych, żadnego iednák nie wiedziałem z tych, ktorzy krwią zamiast uryny szczeli; chyba że ten przypadek oczywiście z okázyi Kantarydow w wezykatoryach znáyduiących się pochodził. A ponieważ że ta ospa trwa y przez długi czas, y że chory ieżeli prześili chorobę, zostaie iednák przez kilka dni między życiem y śmierćią, trzeba tedy choremu oprocz medykamentow wyżey wyra-

wyrażonych ordynować w ostatnim periodzie tey choroby, Pokarmy y trunki do picia zmacniaiące y pośilaiące iuż w chorobie wyśilonemu, poki inney ná sobie iák wąż nie odmieni skory. Widziałem chorych w sytuacyi mizerney, że ich wyleczenie się zá cud y prawdziwe było zmártwychwstanie.

Niebespieczeństwo nigdy iest ták wielkie y kuracya ćiężka, iáko gdy ospa iuż do swoiey pory przyidzie, to iednák trafia się częściey w iednym rodzaiu ospy niż w drugim, ále prędzey w ospie dobrey, bo lubo dość dobrze wszystkie rzeczy znáydowały się aż do tego czasu, niespodzianie śiodmego, dziewiątego, iedenastego dnia po Erupcyi wszystko się we złe odmieni y kończy się ospa przez bárdzo ćiężkie przypadki. Nádętość twárzy czyli nápuchłość ráptem zniknie, álbo się mocno umnieyszy, przestaie plućie, krosty w miętkie się obracaią, skura między krostami z czerwoney blada, źielonawa, álbo száráwa, chory ćierpi źimno y gorączkę, do ktorey przyłącza się ćiężkość respiracyi, słabość, náuzya, niespokoyności ustawiczne, trzęśienie się, delirium y inne przypadki.

Tákowa to iest odmiana, ktora przypáda kiedy krosty wyidą w zbyt wielkiey liczbie pierwszego, drugiego álbo trzećiego dnia choroby záczynaiącey się, kiedy po erupcyi kro-

sty

ſty nie roſną daley, y okrągłe á kończate nie formuią ſię, ále tylko płáſkie y rozciągaiące ſię zoſtaią, álbo kiedy weśrzodku kroſt tákowych znáyduie ſię plama czarna, y że około kroſt nie pokazuie ſię cyrkuł czerwony, álbo że tenże ſam koloru ciemnego czarniawego. To niebeſpieczeńſtwo dáleko ieſt więkſze, kiedy uryna ieſt wodniſta, blada, bez kokcyi, álbo że táką ſię ſtaię. Y że żyły krwiſte, arteriæ ták w ſkroniach iáko y w ſzyi mocno biją. Ná ten czas wſzelką y większą odnowić powinniśmy attencyą, z rácyi, że tu kilka godzin tylko decyduią o życiu álbo śmierci chorego. Y lubo ciężko mi przychodzi pewne dać y opiſać reguły w chorobie ták wielką odmianę częſto maiącey iák oſpa, nie wątpię iednák, ażeby oprocz wyżey wyrażoney kuracyi, obſerwacye tu nadchodzące nie miały ſwoy pożytek.

Náyprzod kiedy puchlina rąk nie náſtąpi po puchlinie twárzy, áni też puchlina nog po puchlinie rąk y to regularnie; to tedy mieć trzeba zá znák bárdzo zły; álbowiem to ieſt przenoſzenie ſię regularne y krytyczne humorow oſpy w te części, ktore ordynaryinie przypáda, kiedy ſaliwacya czyli plucie umnieyſzać záczyna ſię y twárz puchlinę ſwą gubić. W tákowych cyrkumſtancyach tego zdania ieſtem, ażeby przyłożyć Wezykatorya lub inne tę cnotę maiące remedia

media dla przyciągnienia humoru, iáko to gorczycy naśienie, cybula, czosnek y inne, z ktorych kátaplazme zrobiwszy ná ręce chorego przykładać ná iáki czas wprzod, niż te części puchnąc zácząą: Albowiem te remedia nie tylko przyciągną humory w te części, ále że y odchod prokuruią. Lepiey iednak ieſt nie przykładać záraz Wezykatorya chyba aż po przyłożonych wprzod ná te części kátaplazmach álbo fomentacyach rozwolniaiących, rozmiękczaiących dla łatwieyszego przyciągnienia humoru krytycznego. Baglivius (r) powieda, że z ſukceſſem używał gąbkę námoczoną w dekokcyi rozmiękczaiącey.

Trafia ſię czaſem, że nátura ſama pędźi máteryą choroby do niższych części, iáko y do rąk z táką wiolencyą, że aż przypádnie inflammacya, tumory y bole niezmierne. Te zaś fomentacye rozmiękczaiące uſpakaiaią tákowe przypadki rozwalniaiąc te części y otwieraiąc pory.

Kiedy zaś humor krytyczny przed czaſem z tych części odeydzie, záwſze niemal choremu koniec nieszczęśliwy. Wpodagrze náprzykład, gdy humor z nog do wnętrznych części wnyidzie, co zá niebeſpieczne ſpráwuie choroby, ták dálece że przez kátaplazmy oſtre lub Wezykatorya názad humor podagryczny do nog przyciągać ſię muśi. W wy-
żey

(r) De Variolis & Morbillis.

żey zaś pomienioney chorobie Wezykatorya przyćiągaią nie tylko máteryą oſpy, ále że y tę wyprowadzaią przez odchod wolny, ktory czynią w mieyſcu, gdzie ſą przyłożone. Do kátaplazmow może ſię przydać proſzek z muchow Hiſzpańſkich, y wiele ieſt ſławnych praktykow (s) w tym wieku, ktorzy przykładać każą Wezykatorya álbo kátaplazmy tákowe pod ſtopy chorych ſwoich, áby tylko cokolwiek widzieli, że życie ich niebeſpieczne.

Po drugie, kiedy gorączka, głowy bolenie, nauzye, nieſpokoyności álbo oſpałość przypadnie ſzoſtego álbo oſmego dnia po Erupcyi, y że chory konſtupacyą ćierpi, ordynaryinie enema ná ten czas dana, preparowana z mleka, cukru y trochy ſoli, nie omylnie pożądany choremu uczyni ſkutek, to remedium oſobliwie potrzebne, kiedy chory częſto chodźi ná ſtolec á nádaremnie; álbowiem excrementa twárde y ſpieczone będąc ták przez gorączkę iáko y długie śiedzenie ktore czynią w kiſzkach, zgromadzaią ſię w oſtatnich dwoch kiſzkach názwanych Colon, y Rectum, gdzie przyćiſkaią *Arteriam Aortam* y *Arterias Iliacas* iáko y ſzyię pęcherza od uryny, zátrzymuią krew nádoł zchodzącą w niżſze części *alias* do nog; przez co krwie do głowy y pierśi więcey iść muśi. Przy-
łożmy

(s) *Transact. Phil: Londin.* Nro 390.

łożmy do tego, że wſtrzymuią urynę, wychod wiatrow y exkrementow, poki te nie będą rozmiękczone y kiſzki rozwolnione pomocą enemy. Trzeba záwſze zábiec konſtupacyi chorych á oſobliwie młodych, ktorym co dwa, trzy, álbo co czwarty dzień enema rozwalniaiąca dać ſię powinna. Potym ordynuią ſię lekárſtwa laxuiące, ktore chłodzą chorego, y pośpieſzny czynią innych lekarſtw ſkutek; Te zaś remedia ſą Anodina ktore często bez ſkutku, kiedy ciało chorego humorami ieſt zbytecznie nápełnione,álbo też ſprawią ſen názywaiący ſię Coma.

Po trzecie Medykamenta Anodyna (*t*) niemal záwſze ſą pożyteczne y potrzebne w oſpie, á oſobliwie kiedy *Criſis* (*u*) ſię zbliża; y záwſze trzeba te ordynować, chociaſzby tylko dla uśmierzenia bolow y infiámmacyi,ktorą kroſty ſprawuią; Albowiem gdy iedna kroſta tylo nieſpokoyności czyni, coż dopiero tylo tyſięcy kroſt, ktore ſię ná ciele pokázuią, nie ſprawią? Bole y nieſpokoyności ſą iednák

---

(*t*) *Amodina* rozwolniaiące y bol uśmierzaiące lekarſtwa.

(*u*) *Criſis* odmiana prętka y wielká w niektorych dniach choroby, ná dobre álbo ná złe,to ieſt ná zdrowie álbo ná śmierć przyſzłą. Ewakuacya humoru przez urynę, ſtolce, pot, hæmorrhogiæ noſa, hemorhoidow, macicy, przez płucie, Jeżeli ewakuacya doſkonała, *Criſis* ieſt dobra; ieżeli nie, zła dla chorego.

dnák dobre znáki, y to ieſt ieden bárdzo zły, kiedy ſkura y kroſty nie ſą zápalone áni nie bolą; Albowiem to pokazuie oſłabienie duchow, cyrkulacyi w żyłkach ćienkich názwanych *Vaſa Capillaria*, y iákąś nieczuyność uniwerſalną. Przydam do tego co iuż wyżey pomienione było, że ieſt właśnie tego potrzeba (á oſobliwie kiedy oſpa w ſwoiey porze znáyduie ſię) dawać Anodina chorym nád wieczor przed powtorzeniem gorączki y w dużey doſyć porcyi, y powtornie, ieżeli tego potrzeba wyćiąga. Syrop *diacodicum* názwany zádoſyć uczyni intencyi náſzey, ktorego łot álbo dwa dawać ná raz, áby tylko chory nie w dziećinnym wieku znáydował ſię. Większą porcyą powinniśmy dawać chorym, kiedy noc ſię zbliża przed przyiściem *Criſis*, áto dla uſpokoienia Agitacyi wewnętrzney, ktora bywa ordynaryinie nocy przyſzłey; Ták álbowiem Hypokrat (*x*) rozſądnie obſerwował, że noc ktora przed *Criſim* bywa, ieſt bárdzo zła w gorączkach. Mogą ſię dawać Opiata w pocyi iákiey przydawſzy ſoli, iáko to ſał *admirabile Glauberi*, *Arcanum Duplicatum*. *Tartarus Vitriolatus*, *Nitrum*, álbo *Spiritus Nitri dulcis*, lub *Spiritum Vitrioli* z kilka kropel, ieżeli gorączka wielka, á ieżeli zaś chory ieſt oſłabiony bez śił, to z dryakwią, z konfektem Hyacin-

thi

(*x*) Hippocr: Aphoriſm: 13. Sect: 11.

thi lub innym ożywiaiącym lekárſtwem ten Syrop álbo Opiata zmieſzać ſię powinny.

Po czwárte, ieżeli kiedy gorączka ſuppuracyi ſię zbliża, puls ieſt częſty twárdy, mocny, pulſacya Arteriow w ſzyi mocna, ieżeli ćiepło wewnętrzne większe ſię ſtaie, reſpiracya ćiężka, ieżeli chory ćierpi bol głowy niezmierny, y że wpadnie w Phrenezye, krwie upuśćić iemu záraz potrzeba, álbowiem ináczey zginie chory.

Dobrze ieſt wiedzieć, że w tákowych cyrkumſtancyach krew ieſt bárdzo gęſta, y ták ſię pieni iák w náywiększey pleurze. Nic nie probuie lepiey krew zápaloną, áko oczow czerwoność y ich zápalenie, gárła bol, pierśi przez zápalenie płuc, y inne zápalenia powierzchowne, ktore ná ten czas przypadaią.

5*to*. Kiedy zaś przećiwnie, że puls ieſt ſłaby, chory bez śił, kroſty blade, západłe álbo czárniawe, ręce y nogi źimne nábrzmiałe, że pálec ná nich przyćiśniony dołek zoſtawuie, ná ten czas iák náywięcey chory zażywać powinien Kordyałow, y Veſicatoria iák náywięcey iemu przykładać. Wino ćiepło w tákowych cyrkumſtancyach nádſpodziewanie dobre ſkutki czyni y wiele práktykow tego ſię doświadczyli,

6*to*. Saliwácya umnieyſza ſię ordynaryinie przed końcem trzećiego peryodu oſpy, y śli-

na

na ná ten czas ták ſię czyni gruba y gęſta, że chory z ćiężkością ią wyrzucaiąc mało co ſię nie záduśi, trzeba tedy ułátwić wychod iey przez płukania y częſte injekcye gárła. Płukanie ieſt náylepſze z trochy octu wody y miodu praśnego, może ſię tákże do płukania przydać muſztarda, ieżeli ieſt potrzeba iákiey irritacyi w gárle.

Trafia ſię tákże,że te ſpoſoby żadnego czaſem nie uczynią pożytku, y ná ten czas rekurs bydź powinien do Vomitorium, co Sydenhaim konfirmuie, álbowiem w tákowey cyrkumſtancyi dáwał chorym ſwoim *Vini Benedicti* pułtorey uncyi náraz. Ale może ſię dać co wolnieyſzego, częſto ſię trafi że Oxymel *ſquilliticum* ſpráwi ſkutek pożądany, y że łátwość czyni w Expektoracyi y Perſpiracyi: ten ieſzcze więcey awantaż ma dla śiebie, że uryny odchod wolny czyni, ktory ná ten czas nie znayduie ſię.

Jeżeli zaś nágła ieſt potrzeba wymiotow, dla prędſzego ſkutku dać choremu dekokcyą czyli infuzyą korzenia Hyppecacuana názwanego. W tákowey cyrkumſtancyi oſtrey czynić ſię powinno, co ſię może, lubo czaſem y po takowych Medykamentach żyćie utraca chory.

Lepiey ieſt iednák podług zdania Celſa, hażardować iákſe lekárſtwo, choćiaſz niepewne aniżeli oczywiſtey śmierći poddać chorego bez ſukurſu. Częſto znáyduie ſię u chorego ná języku, w gárle błonka gruba, biaława álbo

bruna-

brunatna, y ordynaryinie podobnie ſię znáyduie w kánałach, z ktorych przez ieden pokarm y nápoy przechodzą, przez drugi zaś Aura do płuc reſpiracyi ſłużąca, pierwſzy náżywa ſię *Æſophagum*, drugi *Trabæa arteria*, tákową błonkę áni *Vomitorium* áni gargariſma nie wyniſzczy, y ten przypádek dáleko ieſt niebeſpiecznieyſzy, kiedy z przyczyny ſekrecyi zátamowaney humorow w tych częściach źnáyduie ſię.

Grubość humoru extraordynaryina, ktora ſię obſerwuie w gębie y w gárle, bywa częſto z rácyi, że chory zá doſyć nie pluie, w czym dáleko gorzey czyni, ile że potrzeba tego ieſt dla utrzymania ſaliwacyi, dla nápełnienia kroſt, dla wypędzenia oſtrości humorow iáko y dla nápełnienia żył humorem zdrowſzym. A ponieważ że chory nie może ná ten czas połykać pokarm gęſty y gruby, więc koniecznie iemu trzeba brać pokarm rzádki. W oſpie rozlewaiącey koniecznie trzeba pić álbo umierać. Serwatka z mleka kwaſkowata, Tyzanna, Wino Ryńſkie álbo Francuſkie pomieſzane z wodą ſą bárdzo ſkuteczne w częſtym używaniu, á ieżeliby zaś w tey oſpie y petoćie znáydować ſię mieli, ná ten czas może ſię dawać choremu Eſſencya z roż czerwonych, wino czerwone pomieſzane z trochy wody y ſokiem cytrynowym.

Kiedy iuż inkruſtacya kroſt dobrze ieſt uformowana, y że ſaliwacya umnieyſza ſię, ná

ten

ten czás powinniśmy iáką inną ſpráwić ewakuacyą; A bowiem że przez tranſpiracyą nic nie wychodzi z rácyi ſkory grubey, ktora ſię z kroſt formuie y pory zámyka, materya *alias* ropa oſtrą ſię czyniąc, przez to coraz bárdziey w krew wchodzi, zátrzymuie y większą czyni gorączkę drugą.

Jeżeli zaś może ſię utrzymać ſaliwacya y y wzbudzić odchod nie mały uryny dobrze gotowaney w tym peryodzie, wſzyſtkie rzeczy ná ten czas idą dość dobrze; ále przytrafia ſię często, że ráptem przeſtaną obiedwie, y w niemałe chorego wprowadzą niebeſpieczeńſtwo. Wſzelkie tedy ná ten czas ſzukać trzeba ſpoſoby dla odnowienia ſaliwacyi y uryny zátrzymaney, więcey przykładać Wezykatoriow trzeba, y Enemy choremu dawać laxuiące rozwalniaiące, y nie żałować Oxymel *ſquilliticum* y inne remedia do łatwieyſzey Expektoracyi.

Może tákże chory odmienić koſzulę y prześcieradła, ále wprzod ogrzane, álbowiem te nieczyſte będąc, korumpuią w izbie aurę y ták nie zdrową czynią,że náymocnieyſzy człowiek w niey wytrzymać nie może, y że nie tylko reſpiracyi ſzkodzi, ále że przez pory y płuca wchodząc w krew tę korrumpuie extraordynáryinie. Wypowiedzieć nie podobna, iák wiele dobrego ſię czyni choremu, aurę w izbie odmieniaiąc, okna y drzwi otworzywſzy, á gdy odmieni chuſty inne iákoby odbie-

odbiera życie, tákową służę się expressyą, álwiem aura iest pokárm życia náſzego. Nic tedy przećiwnie nie iest gorſzego y niebeſpiecznieyſzego, iáko gdy w tych ſamych chustach y w teyże ſamey aurze chory ustáwicznie leży, á co ieſzcze bárdziey, y co nie aprobuię, że według zwyczaiu u niektorych ludżi y kilka chorych w oſpie w iedney izbie leży, álbowiem zrzádka ſię trafia, ażeby rázem wſzyſcy ſpoczywali, więc ieden drugiemu ſzkodzi, oprocz tego smrod, ktory z ich ćiał wychodzi; płacz y wrzaſk ustawiczną im ſpráwia nieſpokoyność.

Wracam ſię názad do Ewakuacyi, ażebym potym mogł daley exponować niektore obſerwacye w używaniu lekárstw laxuiących w drugiey gorączce oſpy.

Kiedy tedy ſaliwacya iest regularna, krosty máteryą dobrze nápełnione; y że puchlina twárzy, rąk y nog przyidzie ná czas przyzwoity, y że chory ma ſen ſpokoyny, reſpiracyą wolną, wſzystkie rzeczy ná ten czas w dobrey znáyduią ſię ſytuacyi, y nátura czyni Funkcye czyli operacye ſwoie bárdzo dobrze; Trzeba tedy iey dopomoc á nie przeſzkadzać. W tákowych więc cyrkumstancyach pomienionych wystrzegać ſię trzeba dáwać náwet y Enemę choćiaż że y od kilka dni chory konstupacyą ćierpi, y poki ſkura krost nie będzie ná-

náleży-

leżyćie uformowana, ná ten czas dopiero Enemy bárdzo ſą potrzebne y pożyteczne dla przygotowania chorego do lekárſtw laxuiących, bez ktorych żadnym ſpoſobem obeyść ſię nie może.

Przypada niemal záwſze w tey oſpie rozlewaiącey ſię, podczas tego peryodu álbo y wprzod, gorączka druga bárdziey álbo mniey większa, ktora pochodzi częścią z okázyi humoru z kroſt cokolwiek wewnątrz wchodzącego, częścią z przyczyny Tranſpiracyi zátamowaney y częścią przez máterye zgniłe, ktore ſię w kiſzkach záchowały. Tych máteryi y nie mało ſię znáyduie, uważaiąc że iedna część humoru oſpy, ktorą *glandulæ* w gębie y gárle ſeparowały, ſpáda do żołądka á druga do kiſzek. A ponieważ że przez tranſpiracyą ná ten czas mało ich wychodzi, więcey tedy w kiſzkach humoru znáydować ſię muśi. Záden z nás práktykow niewątpi, że gdy iedna umnieyſza ſię ewakuacya, druga dáleko większą ſię ſtaie, y że ściſła ieſt korreſpondencya między ſkurą y kiſzkami. Przydaymy do tego kroſt zgniłą máteryą, ktora ſię może znáydować w żołądku y kiſzkach.

Więc powinno ſię znáydować wiele humoru zgniłego w tych częściach, ktory przez długie zátrzymanie ſię w nich, większą nábiera zgniłość, y wchodząc uſtawicznie w krew przez żyły, ktore z kiſzek repompuie, daie przyczynę do gorączki y ią utrzymuie ná ten czas,

kiedy

kiedy nátura ſama uśilnie pracuiąc tę chce ugaśić. Pytam ſię, czy tákowy humor zoſtawiać ták, iák ieſt, czyli go wyprowadzić? Odpowiedz zdami ſię ieſt oczywiſta. Widziemy że nátura prácuie y śili ſię ſama dla wyprowadzenia tego humoru w ſtárſzych ludziach iáko y w dzieciach prokuruiąc im Diarrheą, ktora to ſamo czyni u dzieci, co u ſtárſzych ſaliwacya. Czy nie pokazuie tedy nam nátura ſpoſoby potrzebne dla dopomożenia iey w tákowey konjekturze? Wpráwdzie nie mało máteryi zgniłey y śmierdzącey z śiebie wydaią chorzy przez Enemę álbo lekárſtwo laxuiące zażywane we śrzodku ſamym lub ná oſtátku choroby. Ten zaś humor od dnia do dnia korumpuiąc ſię w kiſzkach więkſzą ná biera oſtrość, ták dalece że kiſzki mocno porani, álbo ták ie zirrytuie, że z tego Diarrhea álbo Diſſenteria wynika ná ten czas, kiedyśmy ſię ią wzbudzić przez tákie laxuiące lekárſtwa obawiali.

Jeżeli tedy nátura nie może áni ſama przez ſię, áni przez ſukkurs ſcyencyi wſtrzymać humoru, ażeby ſię nie wyprowadzał w części wewnętrzne, y że iuż ſama podpada pod moc choroby przez tákowe przenieśienie ſię? Jeżeli ona w też ſame wchodzi niebeſpieczeńſtwo, kiedy puchlina twárzy y rąk odeydzie y ſaliwacya przeſtanie, czy więc nie czas ieſt do wyprowadzenia tego humoru iákąkolwiek drogę, między ktoremi kiſzki dáleko łátwieyſze ſą

ſze ſą doteyże Ewakuacyi aniżeli pory powierzchowne, meaty urynę wyprowadzaiące, álbo te, ktore ſaliwacyą czynią? Moie zdanie ieſt, że ieżeli ſaliwacya przeſtanie, ażeby ná iey mieyſcu inną prokurować ewákuacyą, y y ieżeliby używanie Opiatow zbyt choyną wzbudziło ſaliwacyą, ażeby ią umnieyſzyć przez Enemę, álbo przez lekkie laxuiące lekárſtwo.

Mogłby kto mnie objekcyą czynić, że ten ſpoſob determinuie czyli ſprowadza máteryą choroby z powierzchownych do wewnętrznych części. Ná to odpowiadam, że purgacya ieſt abſolutnie potrzebna, kiedy iuż inkruſtacya kroſt ieſt uformowana, y że humor ieſt gotowany, á przynaymniey tyle, ile bydź może (álbowiem ten humor nigdy nie ieſt dobry w tey oſpie kryſztałowey;) y że ieſt náybardziey potrzebna, kiedy iuż náſtąpiła iáka *Metaſtaſis* (z) máteryi choroby mało co pożytkuiącey, y ktorey inſzym ſpoſobem dopomoc ſię nie może, ażeby zádoſyć Ewakuacyi krytyczney á zátamowaney co podobnego uczynić, y że nátura koniecznie wyćiąga tákową ewákuacyą; że nie maſz inſzego ſpoſobu do rozrzedzenia tey máteryi zgniłey w kiſzkach, y że

(z) *Metaſtaſis*. Przemienienie ſię iedney choroby w drugą, ta odmiana ſie czyni, gdy humor z iedney części uſtępuiąc w drugą wchodzi, teſt to *ſpecies Criſis* ktora ná dobre álbo ná złe choremu wychodzi.

y że każdego rázu, kiedy wiele humoru zgniłego znáyduie się w kiszkach, gorączka przez to wyniknie: świadkiem tego iest gorączka robaczna, żołciana y inne, ktore nieprzestaią chyba aż po wziętym Vomitorium y purgowaniu; Wszyscy ludzie náwet przyznaią potrzebę purgowania chorego ná końcu ospy, bez ktorego rożne po niey przypadaią choroby iáko to *Furunculi*, (*a*) wrzody złe, *Caries* (*b*) w kościach, korrupcya płuc y *Consumptio* czyli wyniszczenie całego człeka.

Y lubo ia rekomenduię lekárstwo laxuiące w drugiey gorączce ospy, to iednák myślę iák náywolnieysze, mocne álbowiem teraz nie służy, chyba aż gorączka wcale ustanie, ná ten czas może się dáwać mocnieysze, ále wolnieyszemi záwsze záczynać zálecam. Używanie bez konsyderacyi lekárstw laxuiących y gorących w ospie, łącząc do tego mało stárania około

(*a*) *Furunculus* Tumor zapalony, twardy, boleiący, iasno czerwony, iednakowo okrągły, kończasty, wielkości iák iaie gołębia, ktory nigdy cały niegnoi się, koniec tylko sam gniie, w ktorym znayduie się iakoby strona biała rozciągaiąca się ále ciężka do wykorzenienia.

(*b*) *Caries* trawienie gnoienie kości z okazyi materyi ostrych, podobnie co rána w mięśie rozgnoiona.

około chorego, wiele częſtokroć ſpráwiło przypadkow niebeſpiecznych: Ale tákowe práktykowanie lekárſtw, iakom wyżey námieniał w drugiey gorączce oſpy nie tylko zá pożyteczne ále y beſpieczne upewniam.

FINIS.

Biblioteka Jagiellońska
stdr0026531

